کورد لە ماوەی بووژاندنەوەی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی لە تورکیاو ئێران دا/ ١٩٠٨ - ١٩١١

فەسڵی پێنجەمی کتێبی م. س. لازاریف: کوردستان و مەسەلەی کورد: موسکو ١٩٦٤

د. کاوس قەفتان
لە رووسی یەوە کردوویە بە کوردی

بەشی دووەم

تورکەکان پاش شۆڕشەکەی تورکیای لاو جۆری پەلاماردانی کوردستانی ئێرانیان گۆڕی. ئەم جارە هێزی بناخەیی و کوڵەکەی دەست درێــژی کردنــە سەر ئێـران، کوردەکـانی ئێـران بوون. تورکیــا لە جیــاتــی ئەوەی بە ئاشکــرا پەلامــاری دراوسێ روژهەڵاتی یەکەی بدات، کەوتە ئەوەی لە ژێرەوە لە ناوەوە لەناو ئێران خۆیـەوە پەلامـاری بدات. مەبەستی کاربەدەستانی تورك لەمــەدا ئەوە بوو گونــاهـ و تاوانــی دەست ـ درێــژی کردنیکی ئاشکـرا بۆ سەر ئێـران لەسـەر خۆیـان لابـەرن ئەمەش دۆخیکی ئاڵۆزبووی گەورەی لەگەڵ خۆیدا بۆ سیاسەتی دەرەوە دەهێنا. هەروەهـا نیـاز لەو سیـاسـەتە ئەوەش بوو هەموو خێڵەکانی ئێران بەلای خۆیدا رابکێشێت و هەمــوو کوردسـتـان لەژێــر سایـەو دەســەڵاتی خۆیدا یەك بخـات. ئەم نیـازەی دوایی یـان (واتـە یەك خستنی کوردستــان لەژێــر سایـەی خۆیـان دا ـ وەرگێـر)، ئەرکێکی گرنــگ و پڕ لە مەتــرسیی بوو. چونکــە لە ئەنجـامی تاقی کردنەوەدا دەرکەوت کە دەست درێژی کردنی هێزی سوپایی تورکیاو کوردەکان بۆ سەر ئێران و دەست خستنەناو کاروباری یەوە لەجیاتی ئەوەی پلەی شەعبیەتی تورکیا لە کوردستانی ئێران دا بەرزبکاتەوە، بەپێچەوانەوە دەرکەوت وا نی یە. ئەوە بوو گەلێك لە کوردەکـانی سەر سنـوور بە ئاشکـرا نارەزایی خۆیـان بەرامبەر پەلاماردان و دەست ـ درێژی کردنەکەی تورکیا دەربڕی. لەوە دەترسان دەستی ڕەق و پڕ لە زەبرو زۆرداری تورکیان بێتەسەر. نەك یەك جار بگرە جارەهای جار ڕووی دابوو کوردەکانی ئەو ناوچـانـە پەنـایـان دەبـردە بەر کۆنسـوڵەکانی رووسیا بۆ ئەوەی لە زۆرداری تورك بیــان پارێـزن. هەر بۆ نمـوونـە لە کۆتـایی ئابی ساڵی ١٩٠٨دا، خان و بەگە کوردەکانی برادۆست و تەرگەوەڕو دەشتی مەرگـەوەرو ئوشنـۆ کە سێ هەزار ماڵێـك دەبـوون لەوانـە (سمایل ئاغای شکاك، سلێمان خانی ماناشلی، کوردە بەگ و چەند ئاغاو بەگێکی تری کورد) پەنایان بردە بەر کۆنسوڵخانەکەی رووسیا لە ورمێ و داوایان کرد رووسیا پارێزگاری و پەنابەری یان بکـــات. میللەری یاریـدەدەری کۆنسـوڵ رازی نەبـوو داڵلەیـان بدات. بۆی ڕوون کردنــەوە کە ئەوان رەعیــەتی ئێــرانن و ئەو زەوی وزارەی تورکەکانی تیادان ناوچەو خاکی ئێرانن.(97)

ئەو هەوڵ و کۆششەی کوردەکان کردیان بۆ خۆ نزیك کردنەوەو پەیـوەنـدی پەیـداکـردن لەگـەڵ کۆنسـوڵخـانەکەی رووسیا هەروا بێ ئـەنجـام نەبـوو واتـە ئەو ئینتیباعەی دا کە: «ئێمە دان بەوەدا دەنێین ئەو ناوچانەی داگیر کراون هی تورکن»، پاکانەشی بۆ ئەم هەڵوێستە پڕ لە ئاگاداریی یەی بەوە دەکرد کە دەبێ هیچ جۆرە بیانوویێك بەدەستەوە نەدرێت ببێتە هۆی تێك چوون و تیژ بوونی

پەیوەندی لەگەڵ تورك،دا. میللەر لەم ڕووەوە دەنووسێت: «دۆخی کۆنسۆلخانە لەگەڵ کوردەکانی سەر سنووردا زۆر ناسکەو من کە باش ئاگاداریی کارەکەم داوا دەکەم بە ئەوپەڕی ئاگاداریەوە ـ موراقەبە بکرێن». [98] ئەوی ڕاستی بێت کاربەدەستانی ئێران نەك هەر هەوڵیان نەدا سوود لە هەلۆیستی دوژمنانەی چەند خێڵێکی کورد وەك (بەگزادەکان) ببینن و خۆشەویستی و دەروون پاکیی ئێرانیان بۆ بخەنەروو، بەڵکو لەجیانی ئەوە هاتن لەتەك کۆنسۆلەکانی ڕووسیادا داوایان لێ‌دەکردن بێ‌دەنگ بن و شتێکی وەهایان لێوە ڕوونەدات ببێتە هۆی ناخۆشیو دووبەرەکی لەگەڵ تورکیادا». [99]

بەپێچەوانەشەوە تورکەکان هیچ هەلێکیان لەدەست نەدەداو بێ وچان لەناو کوردەکانی سەر سنووردا پڕوپا ـ گاندەی تیژ یان دژی ئێران دەکرد. سەربازو ئەفسەرە تورکەکان جل و بەرگی خۆیان دەگۆڕیو بە هەموو ئەو ناوچانەدا دەگەڕان و دەسوورانەوەو گفتوگۆیان لەگەڵ نیشتەنی‌یەکان دا دەکردوو داوایان لێ‌دەکردن دان تەنیا بە دەسەڵاتی تورکیادا بنێن و باج و سەرانە هەر بەو بدەن. سیخورە تورکەکان کوردەکانیان لە حکوومەتی ئێران هان دەداو لەتەك ئەوەش دا دژی دانیشتووە گاورەکان پڕیان دەکردن بەو نیازەی زۆریان لێ‌بکەن ببنە ڕەعیەتی تورکیا. بە واتەی ئەلفێرێیف: «کاربەدەستانی تورك نیازێکی تەواویان هەبوو هێزێکی وەها لە کوردەکان دروست بکەن چاکەو سوودی تورکیای پێ بهێننەدی، نەك هەر بەوەی جێ‌پێی خۆیانی لە ئاسیای بچووك دا پێ قایم بکەن، بەڵکو بەو نیازەش ڕێگایان بۆ پاك بێتەوە هەتا لە دوا ڕۆژدا خۆیان لە ئازربایجانیش دا قایم بکەن». [100] زۆری نەبرد ئەنجامی چالاکیو شەڕنانەوەی سیخورە کانی تورکیا لەناو کوردەکانی ئێران دا دەرکەوت. بەکارهێنانی کوردەکان وەك هێزێکی جەنگاوەری بەکار لەلایەن تورکەوە بووە هۆی ئەوەی بزوتنەوەی داگیرکەرانەی تورك لە ناوچەو هەرێمی‌تردا پەرەبسێنێ. [101]

ورمێ لە هەموو شوێنێکی‌تر کەوتە دۆخێکی ئاڵۆزاو و مەترسی‌یەوە. سیخورەکانی تورك لە ورمێ زۆر گورج و گۆڵانە لەناو کوردە سونی مەزهەبەکان دا دەجووڵانەوەو وەك کۆنسۆلی ڕووسیا لە ورمێ دەڵێ «هەوڵیان دەدا هێزێکی» گەورەو بەتوانا لە دانیشتووانی کوردستان پێك بهێنن.». [102] دوا بەدوای ئەم کردەوەو چالاکی نواندنە چەتەیەتیو تاڵانی‌کردن دەستی پێ‌کرد. هێزی تورکیا بە ناوی «چەسپاندنی ئاسایش» لە ناوچەی ورمێ هاتە گەڕو کشا هەتا گەیشتە گۆماوی ورمێ. بە واتەی ئەوانەی لەوێ بوون و ڕووداوەکانیان دیوە، ئەوە دووپات دەکەنەوە کە تورکەکان نیازیان وابوو هەموو هەرێمی ورمێ داگیر بکەن. [103]

لە کۆتایی ساڵی ١٩٠٩دا، تورکەکان پەلاماری ساوجبلاقیان دا، هێزەکە بریتی‌بوو لە دوو هەزار کوردی ئێران و لە خێڵی مامەش و مەنگور بە سەرۆکایەتی هەمزاغاو سلەیمان و بایز ئاغا پێك هاتبوو. کوردەکان هەتا تۆپیشیان پێ‌بوو. هەموو ناوچەکانی ساوجبلاق و میاندواو و مەراغە کەوتنە بەر مەترسیی و هەڕەشەوە. بەوەی باش بوو موتەسەریفی مەراغە زوو کەوتەخۆی (ناوی شەجاع ئەل دەولە بوو بەلایەنگیرێکی تەواوی ڕووسیا ناسراوبوو). کوردەکان ناچار بوون لە میاندواوو ساوجبلاق بکشێنە دواوە. [104] تورکەکان لەم پەلاماردان و داگیرکردنەی ناوچەکانی سەر سنووری کوردستانی ئێران پشتیان بە چەند دەرەبەگێکی گەورەی کورد بەستبوو. یەکێك لەمانە کەریم خان بوو کە لە هەموو سەرۆکەکانی خێڵی هەرکی بە دەسەڵات و دەوڵەمەندتر بوو تورکەکان کردبوویانە سەرداری مەرگەوەڕو بەراندوزو ئەشتابیل. هێزەکانی کەریم خان زۆریان لە دانیشتووەکان دەکردو ناچاریان دەکردن دان بە دەسەڵاتی تورکیادا بنێن و خۆیان بە تەبەعەی ئەو دابنێن. [105]

ئەوەی بە زۆری خزمەتی تورکی کرد، شێخ عەبدول قادری کوری شێخ عوبەیدوڵڵای شەمدینان بوو، ئەوەی ئەندامی ئەنجومەنی مەبعوسان بوو لە تورکیا.

ماوەیێکی کورت پێش ئەم ڕووداوانە لە ئەستەمبوڵەوە چوو بۆ کوردستان بەو نیازەی کوردەکانی تورکیا ڕازی بکات هەڵ بێن و بگوێزنەوە بۆ ئێران.

کابرایێکی دووڕوو بوو، لەسەر دووپەت یاری دەکردو هەمیشە ئامادە بوو لا بداتە لای ئەوەی بەهێزترە. پاش شۆڕشەکەی تورکیای لاو پشتی بە ڕووسیا قایم بوو، سەرۆکایەتی ئەو سەرکردانەی کوردی دەکرد کە دژی میری بوون. زۆری نەبرد لەگەڵ ئیتیحادی‌یەکان ئاشت بۆوە. پاش

حکومەتی ڕووسیا رازی نەبوو یارمەتی سەرۆکە کوردەکان بدات، بوویە یەکێك لە هاندەرە گەورەکانی بڵاوکردنەوەی بزوتنەوەی تورك لەناو کوردەکانی ئێران دا. جا لەبەر ئەوەی ناوبانگ و ناوێکی شێخانەی هەبوو توانی ژمارەیێکی زۆر لە خێڵەکانی سەرسنوور لە دەوری خۆی کۆبکاتەوەو بۆ خزمەت کردن و هێنانەدی بەرژەوەندی تورکەکان ساز بکات. عەبدول قادر لە سەرەتادا، واتە لە تشرینی دووەمی ساڵی ۱۹۰۹دا، لەگەڵ هێزی حەمیا ی لە ناوچەکانی کوردستانی ئێران دا لە (دەشتێ) سەری دەرهێنا. دانیشتووەکانی سەر سنووری ناچار کرد تەبەعیەتی تورك وەربگرن. ئەگەر لە ڕوویدا راوەستانایەو رازی نەبوونایە فەرمانی دەدا بە سەرۆکە کوردەکان تالانیان بکەن و گوندەکانیان وێران بکەن. لەناو کوردەکانی ناوچەی ورمێدا گورج و گۆڕییێکی تەواوی پیشان ـ دا ئامادەیی خۆی دژی حکومەتی ئێران و موتەسەریفی ورمێ دەرخست. لەگەڵ ئەوەش دا موتەسەریفی ورمێ لەو رایەی ئەودا نەبوو، بەڵام عەبدول قادر توانی وا لە زۆربەی کوردەکانی ورمێ بکات دژی حکومەتی ئێران بوەستن.[106] لە کۆتایی تشرینی یەکەمی ۱۹۱۱دا، دەسگای (ك. ڤ. ئو) رایگەیاند کە: «هاتنی شێخ عەبدول قادر بۆ ورمێ سوودێکی زۆری بە تورکەکان گەیاند، چونکە توانی کاربکاتە سەر کوردەکان و وایان لێبکات بروا بکەن هیچ یارمەتی لە ڕووسەوە وەرناگرن. لە ئەنجامی ئەمە بەگە کوردەکان کە جاران بەلای کەمەوە هەموو هەفتەیێك نامەیان بۆ کونسوڵەکان دەنارد، وازیان لەو نامە ناردنە هێنا».[107]

عەبدولقادر توانی پەرە بە دەسەڵاتی خۆی بدات و وا بکات بەلای کەمەوە هەموو بەگزادەکان و بگرە بەشێك لە شکاکەکانیش بەلای تورکیادا رابکێشێ، ئەو شکاکانەی جاران بە ئاشکرا دژی تورکیا بوون.[108] بە هەوڵ و تەقەلای شێخ عەبدول قادر چەند سەرۆکێکی تری کوردی ناوچەکانی کوردستانی ئێران لە سەر سنوور هاتنە تەك تورکیا. میرمامەندو تەیموور ئاغاو کوردەبەگ کە لەو ڕۆژانەدا پەنایان بردبووە بەر تورکیا دەورێکی گەورەیان لە هێنانەدی سیاسەتی داگیرکردن و دەست درێژی کردنی تورکیا بۆ ئێران هەبوو. بە واتەی پری ئەبریژێنسکی یاریدەدەری کونسوڵی ڕووسیا لە ورمێ، تەیموور ئاغای لایەنگیری ئاشکرای تورکیا (لە ناوچەکانی ساماسك و ڕێگاو بانەکانی سەلماس دا بووە قامچیو کوتەك بە دەست تورکەکانەوە).[109] بۆ نموونە لە سەرەتای تەموزی ساڵی ۱۹۱۰دا تەیمور ئاغاو کوردەبەگ گوندی سەنگەریان بەتەواوەتی وێران کرد چونکە رازی نەبوون ببنە تەبەعەی تورکیا. پێش پەلاماردانی ئەم گوندە لەگەڵ کونسوڵی تورکیادا کۆبوونەوەو بەپێی فەرمان و ڕێپیشان دانی ئەو جووڵانەوە.[110] «پاش کوردەکان ـ کونسوڵی گشتی لە تەوریز دەنووسێت ـ هێزی تورك بە دوایان دا هات و بە ناوی ڕزگارکردنی گوندەکە لە کوردەکان تالانیان کردو وێرانیان کرد».[111] تورکیا لەو سیاسەتی داگیرکردن و دەست درێژی کردنەی بۆ سەر ناوچەکانی سەر سنووری کوردستانی ئێران، بۆ هێنانەدی ئەم مەبەستەی چەند کاربەدەست و بەڕیوەبەرێکی ئێرانیشی بەکار دەهێنا. موحتەشەم ئەل سەڵتەنەی موتەسەریفی ورمێ یارمەتی‌یێکی تەواوی تورکیای دەداو نەی‌دەویست لە ڕووی ئاغاو بەگە کوردەکان دا بوەستێ ئەوانەی بە ئارەزووی خۆیان چی‌یان بویستایە دەیان کرد. موحتەشەم ئەل سەڵتەنە پاراستنی ناوچە کانی ورمێی خستبووە ئەستۆی سەرۆکە کوردەکان و ئەو مافەشیان پێ درابوو لە پاداشی ئەو پاراستنە هەموو جۆرە باجێك لە دانیشتووەکان بسێنن. بێگومان ناوچەکانی ورمێ لە ئەنجامی ئەمەوە تووشی پاشاگەردانی‌یێکی تەواو بوون.[112] موحتەشەم ئەل سەڵتەنە چاوی لەو دۆخە شڵەقاوەی ورمێو چۆبیو سەلماس پۆشیبوو، نیازیشی لەمە ئەوە بوو دانیشتوانی ئەم ناوچانە بە ناچاری پەنا بەرنە بەر سێبەری تورکیا. ئەمەش دەبووە بیانوویێك بە دەست تورکیاوە بۆ ئەوەی هێزی سوپایی خۆی لەو ناوچانە قایم تر بکات کە دووبەرەکی‌یان لەسەر بوو. یاریدەدەری کونسوڵ لە ورمێ لەم ڕووەوە دەنووسێت: «ئەم کردەوەیەی موتەسەریفی ورمێ وا دەکات دانیشتووەکان تاقەتیان بچێت و تووشی بێزاری ببن و بێنە سەر ئەو رایەی لە هیچ لایەکەوە یارمەتی نادرێن. جا زوو بێ، یان درەنگ ناچار دەبن پەنا بەرنە بەر تورك و بە تەمای ئەوەی بن لەژێر سێبەری ئەودا بحەوێنەوە، ئەو تورکیایەی لە ڕاستی‌دا بووەتە خاوەنی ڕاستەقینەی ئەو ناوچانە».[113]

کردەوەکانی موحتەشەم ئەل سەڵتەنە شارەزایی و زۆرزانی‌یان تێدابوو، ئەمەش نەك هەر لەوەدا دەرکەوت چۆن ڕژێمی بەڕێوەبردنی قڵپ کردەوەو تێك وپێکی دا، بەڵکو لەوەش دا خۆی نواند چۆن بە ئاشکرا حکومەتەکەی خۆی گۆڕی‌یەوە. هەر بۆ نموونە ئێواران دانیشتووەکانی ئەو ناوچانەی ڕازی دەکرد بچنە ژێر سایەی جەنگیی کاربەدەستانی تورکیاوە، جاری‌تریش کوردەکانی ئەو ناوچانەی هان دەدا گاورەکان تالآن بکەن. (١١٤)

لە ئەیلوولی ساڵی ١٩١٠دا موحتەشەم ئەل سەڵتەنە لابرا. بۆ ماوەیێك ئاسایش و بێ‌دەنگی ناوچەکەی گرتەوە. جەلال ئەل مولکی موتەسەریفی نوێ چالاکانە هاتە مەیانەوەو کەوتەکار. بە واتەی یاریدەدەری کۆنسوڵی رووسیا لە (وان) سیاسەتی ئەم موتەسەریفە نوێ‌یە: «دوو ڕێبازی هەبوو، یەکەمیان دەست بەسەراگرتن و بێ‌دەنگ کردنی کوردەکان و دووەمیان شوێن کەوتن و سزادانی ئەوانەی پەنایان بردۆتە بەر تورکیا». بەڵام چەند مانگێك بە سەردا تێ نەپەڕی هەموو شت گەڕایەوە دۆخی جارانی. دەستگای ئێرانی بێ‌بایەخ و لاوازی دارِزاو نەی‌دەتوانی خۆی بەرامبەر دەسیسەو پیلانی تورکیا ڕابگرێت. وەك گالۆبینۆڤ دەنووسێت، جەلال ئەل مولك بانگی‌دا: «ئەو پێشنیازە دەخاتە بەردەم رووسیا بڕیار لەسەر دوارۆژی ورمێ بدات». (١١٥) جڵەوی مورتەزا قولی‌خان ئیقبال ئەل سەڵتەنەی سەرداری (ماکین)یش بەدەست تورکە داگیرکەرەکانەوە بوو. میرنشینی ماکۆی بچووك کە کەوتبووە شوێنێکی هەرە دووری باکووری ڕۆژ ـ ئاوای ئێرانەوەو شوێنێکی گرنگ و ستراتیجی لەسەر سنووری رووسیاو تورکیاو ئێران دا هەبوو، هەر بە ناو و بە سەرزاری سەر بە ئێران بوو. خانی ماکین سەردارێکی کۆنەپەرست و دڵ ڕەق بوو، پشتی بە خانە کوردەکان قایم بوو، بە یارمەتی و پشتگیری ئەوان دانیشتووە ئازەری‌یەکانی خستبووە ژێر چنگی خۆیەوەو دەی‌چەوساندنەوە. تورکەکان زۆر حەزیان لەوە دەکرد سەرداری ماکین بەلای خۆیان دا ڕابکێشن، ئەمیش هەوڵی دەدا پشتگیری تورکیا دەست بخات بەو نیازەی بەرهەڵستی بزوتنەوەی شۆرشگێری پێ‌گەیشتو لە میرنشینەکەی خۆی و ناوچەکانی دەوروپشتی بکات. لەگەڵ سەرەك کوردەکانی تورکیادا کۆ دەبۆوەو بانگی دەکردن بۆ ماکین بەو نیازەی وەك یاریدەدەری کۆنسۆل لە تەورێز لە شوباتی ساڵی ١٩١١دا نووسیویتی: «خۆی لە هێرشی هێزی شۆرشگێری ئێران بپارێزێ و لە کاتی پێویستیش دا حکوومەتی ئازربایجان بترسێنێ.». تورکەکان بە هەموو جۆرێك هەوڵیان دەدا ئەم کردەوانەی سەردار تەشەنە بکەن و بڵاوببنەوە. (١١٦) لە هەمان کاتیش دا ئەو دۆخە ئاڵۆزبووەی سەر سنووری تورکیاو ئێران لەم ساڵانەدا وای کرد سەردار بکەوێتە موناوەرە کردن (هەندێ جاریش لەو موناوەرە کردنانەی‌دا سەر نەدەکەوت) لەنێوان تورکیاو ئێران و رووسیادا، لەمەش دا هێندێ جار پشتی بە کوردەکانی ئێران و جاری‌تریش بە کوردەکانی تورکیا دەبەست. لە ئەنجام دا میرنشینی ماکین بووە مەیانی دووبەرەکی نێوان ئێران و تورکیاو رووسیاو تورکیا. هەرچی مەسەلەکەی (ماکین)شە، ئەوە لە سەرەتای شەڕی گێتی یەکەم دا تەواو بەرەو ئاڵۆز بوون و تیژ بوون ڕۆیشت. کۆنسۆلەکانی تورکیا لە ورمێ و خوی و سەلماس و چەند ناوچەیێکی گەورەو بچووك تر مایەی تێك چوونی دۆخی ناوچەکانی سەر سنووری کوردستانی ئێران بوون، واتە ئەو ناوچانەی شەڕو دووبەرەکی‌یان لەسەژ بوو. تورکەکان لە ورمێ دەورێکی گەورەیان هەبوو. لەوێ بووبوونە سەرچاوەو ناوجەرگەی جوولانەوەو جموجۆڵی تورکەکان لەناو کوردەکانی ئێران دا. یاریدەدەری کۆنسوڵی رووسیا لە ورمێ لەم ڕووەوە دەنووسێت: «گومان لەوەدا نی‌یە تورکەکان دەستیان خستۆتە هەموو کاروبارێکی کوردەکانەوە، وا دیارە لەم مەیانەدا ڕێ‌وشوێنی تایبەتی‌یان هەیە لەسەری دەڕۆن. (١١٧) پیتەر ئیلۆی سیخوڕی کۆنسوڵی تورکیا لە ورمێ، لەناو هەموو سیخوڕەکانی تری تورك دا ناوبانگی زیاتر دەرکردبوو، [بە پەترۆس ئاغا ناسراوبوو]. ئەم پیاوە لە کەنەدەوە هاتبوو، خزمەتی تورکەکانی دەکرد، لە وڵاتی خۆی چەند مأسەرەیێکی لێ ڕوودابوو. ئەم سەرکێشە (کەڵەك بازە) بە یەکێك لە سیخوڕە هەرە چالاکەکانی ناو کوردەکانی ئێران دادەنرا. خزمەتێکی بێ ڕادەی تورکە داگیرکەرەکانی کرد. جا بەخۆڕایی نەبوو ئیزفۆڵسکی پەیتا پەیتا داوای دەکرد وا لە حکوومەتی بەریتانیا بکرێت زۆر لە ئەستەمبوڵ بکات ئەم پیاوە دووربخاتەوە. (١١٨) تاکتیك و ستراتیجی‌یەتی سیاسەتی داگیرکردن و دەست درێژی کردنی

ـ ...ی لاو له رۆژئاوای ئێران دا ئەوەندە روون و ئاشکرا بوو، ـ ...ی و دەست نیشان کردنی خۆ هیلاك کردنی گەرەك نەبوو. ...ـ (بودینج)ی سەرکردەی بارەگای جەنگیی له قەفقاس، ... سالّی ۱۹۱۰دا نووسیی: «پلانی تورکەکان بریتی‌یه ... «کوردەکان هان دەدەن ئەو گوندانه تالاّن بکەن که رازی ... ژێــر سایــەی تورکیــاوه، ئەمــەش بەو نیــازه دەکــەن ... بگەنه دوا پلەی بێزاریی‌و که دەبینن له رووسەوه هیچ ... یارمەتی ـ یەکیان بۆ نایەت ناچار رووده‌کەنه تورکیاو داوای ...مەتی لەو دەکەن. تورکیاش که ئەمەی بۆ هاتەدی ئەوسا پر به ... دەکـات که ئەمـان ناوچـەی ورمێـیـان داگیر نەکردووه ... نیشتوەکان خۆیان داوای یارمەتیی‌و پاراستنیان له تورکیا ... ئەم پیــلانــه به ئیســرارەوه دەهێنــرێتــەدی. وا دیاره ...کــان ئەم پیـلانـەیـان داناوەو موتەسەریفی ورمێش بەجێی ... کوردەکان پەلاماری ئەو گوندانه نادەن که رازی دەبن ... ژێـر سایـەی تورکیاوه.»[١١٩] (ئەلفیرێف)ی یاریدەدەری ...ـوّلی رووسیــا له وان، ئەوەی ئاگـای له رووداوەکـان بووه ...ـتی دەکـاتـەوه که کێشـەکـەی کورد دەورێکی سەرەکی له ...ـر دان و دەســت درێــژی کردنــەکــەی تورکـیــا ... سنووری ئێران هەبوو. لەم رووەوه دەنووسێت: «جگە ... هەمــوو دالغـەو خەیـالّـەی تورکـەکـان دەربارەی سەرکەوتن و ...گیـرکـردنی ئێـران و قەفقـاس هەیانە، ...رکیای لاو لەم کاتە و ...: هیوایێکی زۆر گەورەی بەوە هەیه ئەگەر هاتوو هێزەکانی ...چەی وان قایم بوو، ئەوە کوردەکانی ئێران له خۆیانەوه دێن و ... به تەبەعیەتی خۆیان بۆ تورکیا دەنێن و یارمەتی تورکیا دەدەن ...ست بەسـەر هەمـوو کوردستـانی ئێـران دا بگرێت. پەیوەندی ...ن تورکیاو کوردەکان تەواو هاتۆتە باری خۆی. تورکەکان چاو ...ه هەمـوو تالاّنی کردنـەکـانیـان دەپۆشن و هەستی خۆشەویستی خۆیان بەرامبەریان دەردەبرن و پارەو پوول و چەکیشیان دەدەنێ، بەتـایبـەتی به کوردەکـانی ئێـران. پێویسته تەواو ئاگاداریی ئەمه بکرێت و پشت گوێ نەخرێت بەتـایبـەتی ئەو دەنگ و باسـەم بیستــووه که بەم زوانــه تورکـــەکـــان پەلامـــاری کوردستـــانی داگیــرکــراوی ئێــران دەدەن.»[١٢٠]. تیـرلینسکی که له نیـوەی دووەمــی سالّــی ۱۹۱۰و سەرەتــای سالّـی ۱۹۱۱ به هەمــوو

کوردستــان و ناوچـەکـانی سەر سنووری تورکیاو ئێران دا گەرابوو دیسانەوه ئەوە دووپات دەکاتەوه که دەسەلاّتی تورکیا بەسەر خێلّە کوردەکانی ئێران دا قایم بووه، به واتەی ئەم له ئەنجامی ئەوەی تورکیـا ناوچـەکـانی سەر سنـووری داگیرکرد سەرۆکە کوردەکان کەوتنـه ئەوەی به چاوێکی سووکـەوه سەیـری حکـوومەتی ئێران بکەن و زۆر جار نازناوەکانی خۆیان له (خانەوه) دەکرد به ئاغاو بەگی تورکی. «کوردەکان ـ تیرلینسکی دەنووسێت ـ هەرچەندە زۆر حەزیان له سەربەستی‌یه بەلاّم زۆر باش مانای دەسەلاّت دەزانن و بەتـەواوەتی رێـزی لێ‌دەگـرن. کەوتـوونـەتـه نێوان دوو حکـوومـەتـەوه که لەسـەر خاکی نیشتمـانـەکـەیان به گژ یەك دا دەچن. لەم نێوانەدا توانیویانه سەربەخۆیی‌یەکەی خۆیان بپارێزن، یان هیــچ نەبێ دەست خستنـه ناو کاروبـاریـانـەوه له خۆ دوور بخـەنـەوه. بەلاّم ئەمـرۆ یەکێـك لەو حکوومەتانه بەرەو دارزاندن دەچێت (نیــازی له ئێــرانــه ـ وەرگێــر ـ) ئەوی‌تـریشیـان بەرەو بووژانـدنـەوەو پتـەوبـوون و بەهێـزبـوون دەچێ، لەم حالّـەتەدا کوردەکـان هەر ئەوەیـان بۆ دەمێنێتـەوه ئەو رۆژانـه لەبیـر خۆیـان بەرنەوه که لەم لا بۆ ئەو لا دەچوون و ساتێك لایان دەدایه لای تورك و ساتێکی‌تر بۆ لای ئێران، رۆژێك ژێردەستەی ئەمیان و رۆژێکی‌تـر ژێــردەستــەی ئەوی‌تــریــان بن، دەبێ ئەم جاره بەتـەواوەتیی‌و بۆ دوا جار بچنـه ژێـردەستی تورکیـاوه. کوردەکـان لەمه گەیشتبوون، یارمەتیی‌و پشتگیریشیان له هیچ لایەکەوه بەدی نەدەکـرد،)هیـوایێکی زۆریـان به رووسیـا هەبـوو)، ئێستـەش بەنـاچـاریی خۆیـان خستـه ژێر سایەی تورکەوه، زمانی تورکی دەخوێنن و به پەله هەولّ دەدەن شارستا ـ نێتی عوسمانی دەست بخەن.[١٢١]

وەك له دوایی‌دا دەردەکـەوێـت تیـرلیـنسکی بێ ئەوەی به لگـەیێکی ئەوتــۆی به دەستـەوه بێت بایـەخێکی زۆری داوه به بووژانــەوەو پتــەوبــوونی حکــوومــەتی تورکیــاو سەرکـەوتنی سیاسـەتـەکـەی لەنـاو کوردەکـان دا. له ناوچە دەست بەسەرا ـ گیـراوەکـانی کوردستـانی ئێـران دا، کاربەدەستانی تورك کەوتنە دامـەزرانـدنی دەستگـای بەرێـوەبەرایەتی. کەوتنە سەر ژماردنی دانیشتوان و دۆخی ئابووریی‌و سەپاندنی باج و سەرانەی تورك بەسـەریـان دا[١٢٢] جاران ئەم ناوچانه ناویان (نەواحی جەدیدە)

بوو، بەڵام ئەو ناوە لابــراو بوو بە (نــەواحــی ڕۆژهــەڵات). کاربــەدەستــانی بەڕێـوەبــەرایــەتی تورکیـا لە مەیـانی پەیـوەنـدی ئابــووری‌و کۆمــەڵایــەتی‌و سیـاسی‌یەوە ئامانجێکی دەست نیشان کراویـان هەبـوو، کە بریتی‌بـوو لەوەی ئەو دەرەبــەگــە کوردانەی یارمــەتی‌یـان دان بکــەنــە بنـاغەو کۆڵەکەیێك دوارۆژی خۆیانیان لەســەر دامــەزرێنن، لەتــەك ئەوەش دا دەســەڵات و نفـوزی سیـاسی‌و ئابـووری ئەوانــە لەنـاو بەرن کە سەر بە حکـومــەتی ئێران بوون. لەبەر ئەمە تورکەکان لە ناوچە داگیرکراوەکانی سەر سنووری ئێران دا چینێکی خاوەن زەوی‌وزاری کوردیان دروست کرد. بە هەر حاڵێك بێت ئەم کارەیان بۆ دەچووەسەر. جاری وەهـا هەبـوو کاربــەدەستانی جەنگی‌و مەدەنی تورکیا ڕێگایان بە بەگ‌و شێخــە کوردەکـان دەدا کرێی گونـدەکـانیـان نەك هەر لە ناوچە داگیرکراوەکان دا بەڵکو لە ناوچە دراوسێ‌یەکانیش دا زیاد بکــەن. جارەهــای جار ڕووی دەدا تورکــەکــان موڵــك و زەوی‌وزاریــان لەم و لەو خاوەن موڵــك زەوت دەکــردوو دەیــان بەخشین بەو کوردانــەی خۆشیـان دەویــستن، بەتـایبــەتی گەلێك لە گوندەکانی برادۆست و تەرگەوەڕو ناوچەکانی نزیکیان بەر ئەو تەوژمــە کەوتــن و کوردە سەر بە تورکــەکــان زەوتیــان دەکـردن، پاکـانــەشیـان بەوە دەکـرد گوایــە هەر لە کۆنەوە، پێش هاتنی عوبەیدوڵلا ئەو گوندانە موڵکی خۆیان بووە. نەك هەر لەم ڕێ‌یەوە بەڵکو بە جۆری تریش زەوی‌و زاریان زەوت دەکردو بە زۆری زۆردارەکی خەڵکی‌یــان بەلای خۆیـان دا ڕادەکێشا. بۆ نموونە کاتێك ئەفسەرو سەربازەکانیان بەسەر گوندەکانی کورددا دەسووڕانەوە زۆریان لێ‌دەکردن مەزبەتە بنووسن و دڵ خۆشیی خۆیــان بەرامبــەر بەڕێـوەبەرایەتی تورکیای تێدا دەرببڕن و ئەوەی تێدا بنووسن کە زەوی‌و زارەکانیان هی تورك بوون و موڵکی ئەو بوون. ئەمــەش وای لە تورکیــا دەکــرد گەزاف لێ‌بــدات کە دانیشتــوانی وڵاتــەکــە داگیــر کردن و دەست بە سەراگــرتنی وڵاتەکەیان بەلاوە کارێکی باش بووە.[123]

لە ئەنجامی ئەو هەموو کردەو کۆششەی داگیرکەرە تورکەکان کردیان، تەنیا دەرەبەگە کوردە گەورەکان سوودیان دەست کەوت ئەوانەی لە ئەسلا لە کوردەکانی تورکیا بوون وەك عەبدول قادر کە ماوەیێك لەوەوپێش دەست درێژی کردە سەر خاکی ئێران.

بەڵام لە هەمـان کاتیش دا خاوەن موڵکــە ئێـرانی‌یــەکـان و ئاغـا کوردە بچــووکــەکــان، کە تورکیــا بەش و مافیـانی خواردبــوو دەست درێــژی دەکــردە سەریـان، ئەوانــە بە ئاشکـرا نارەزایی خۆیان دەربارەی ڕژێمە نوێ‌یەکە دەربڕی. (واتە دژی تورکیا ـ وەرگێر). مینۆرسکی کە لە ساڵی ١٩١١دا بە ناوچەکانی سەر سنووردا گەڕابـوو، لەم ڕووەوە دەنووسێت: «سەرچاوەی کێشەو سەرئێشەی تورکەکان لێرەو بە تایبەتی لێرەدا دەتەقێتەوە».[124]

تورکەکان بۆ ئەوەی بارو ئەرکی قورس و ناخۆشی سیاسەتی داگیــرکــەرانــەی تورك سووك بکــەن و بۆ ئەوەش پشتگیــری دانیشتووەکانی ئەو ناوچانە دەست بخەن خۆیان وا هێنایە بەرچاو کە نیازیان وەهایە باری سەر شانی جووتیارەکان سووك بکەن، بۆ ئەم مەبــەستــەش بەڵێنیـان دا باج نەسێنن.[125] ئەمــە چەنـد کەسـانێکی هەڵ خەڵــەتـاندو وای لێ کردن باوڕبکەن تورکەکان بەرژەوەندی جوتیارەکانیان گەرەکەو بە تەمان سیاسەتی یەکسانی لە کشتــوکــاڵ دا بەکــار بهێنن و لەســەری بڕۆن.[126] هەتــا مینـۆرسکی شارەزاو پسپۆری هەرەگــەورە ئەم گەمەیەی بەسەردا تێ‌پــەڕی، هەر لەبــەر ئەمــە لە ڕاپـۆرتــەکــەی‌دا کە دەربـارەی «سنــووری تورکیــاو ئێــرانــە» دەنـووسێت: «لــە ئەنجامی ئەو وردبوونەوەیەو موراقەبە کردنەکەی ساڵی (١٩١١)م، لەو کاتەی تورکیـا پەلامـاری کوردستـانی ئێـرانی‌دا، تورکەکان بە تەواوەتی حیسابیان بۆ خان و بەگە کوردەکان و مسکێنەکانیان کردووە، بە ئاشکـرا پشتی مسکێنەکان دەگرن.بێ‌گومان لەم ڕێگەیەوە دەتوانن کۆسپ بخــەنــە ڕێی گەشــەکــردن و پێشکــەوتنی بزوتنــەوەی کورد.».[127] ئەوی ڕاستی بێت ستەم و زۆرداریی ئەم خاوەن موڵکە نوێ‌یانە لە هی دەرەبەگە کۆنەکانی ئێران کەمتر نەبوون.

ئامانجە دیماگۆگی‌یەکانی تورکیاو پروپاگاندەکانیان دەربارەی چاك کردنی دۆخی وڵات و ژیانی خەڵکی لەسەر کاغەز مانەوە. ڕەنجبــەرو زەحمــەت کێشــانی ناوچــە داگیــرکــراوەکــان لە ڕووی باج زۆریی‌و زەوت کردنی بەرهەم و بێ ئاسایشی بارێکی گرانیان کەوتبــووە سەرشــان. لە ئەنجــامی ئەم هۆیــانــەی باس کران زۆربــەی زۆری دانیشتـوانی ناوچــە داگیرکراوەکان، هەر دەستەو تاقمێك بە هۆی بەرژەوەندی خۆیەوە دژی تورکە داگیرکەرەکان بوو. شایــەتی مینـۆرسکی‌و شیپلی نوێنــەری بەریتـانیـا ئەم ڕایە

[illegible]. لەو ڕاپۆرتەدا کە نووسیویانە دەڵێن: «بڕوامان هێنا [illegible] بەڕێوە بردنی تورکەکان لەو ناوچانەدا ناچێ بە دڵی [illegible]ـەکان دا، بە ئاشکرا دیارە کە دەرەبەگ و لایەنگیرەکانیان [illegible] بەڕێوە بردنەی تورکیان بە دڵ نی یە. بوونی سوپای تورك [illegible]ێکی گەورەی خستۆتە سەر شانی میللەت بە تایبەتی [illegible]ی جووتیارەکان، ئەمەش بووەتە هۆی مایەی داخ و [illegible]»(128).

هەرچەند جێ پێی تورکیا لە ناوچە داگیرکراوەکانی کوردستانی [illegible] ئەچەسپاو قایم تر دەبوو ئەوەندەش هەستی ناڕەزایی و [illegible] دانیشتوان دژی دەستەو دایەرەی نوێ پەرەی دەسەند. [illegible] زۆر مایەی ناڕەزایی تورك بوو ئەوە بوو نەك هەر [illegible]ی کوردو خانەگچکەو مام ناوەندی یەکان دژی تورك [illegible] بەڵکو چەند دەرەبەگێکی گەورەش هاتبوونە ریزی [illegible] کە لە هەر دوو دیوی سنووردا نفوزو دەسەڵاتێکی [illegible] هەبوو. ئەمانە دەیان ویست دەرامەت و ساڵانەی ئەو [illegible] کۆ بکەنەوە کە تورکەکان دەستیان بەسەریان دا [illegible]. لەسەر ئەمەش گەلێك بەیەکاچوون و ڕووداو [illegible](129). ئەم داگیر ـ کردنەی ناوچەکانی کوردستان [illegible] تورکیاوە دووبەرەکی و شەڕو هەرای ناوخۆیی خێڵەکانی [illegible] بەدوادا هات، کە هەتا دەهات تیژتر دەبوو. ئەمەش هەر ئەوەی لە کوردستانی تورکیاوە دەچوونە ئەو دیو و سوودیان لە پشتگیری و یارمەتی دانی ئاشکرای کاربەدەستانی تورك دەدی.

بەدرخانی سەرۆکی بەگزادەکان و پیرۆبەگ لە خێڵی هەرکی لە هەمووان زیاتر بەرهەڵستیی تورکیان لە ناوچەکانی سەر سنوور نەکرد. لەگەڵ ئەوەش دا عەبدول قادر هەوڵێکی زۆری لەگەڵیان دا و چاوی لێ سوورکردنەوە بەڵام بە گوێیان نەکردوو هەر لە سەرەتای ساڵی ١٩١٠وە بە ئاشکرا دژی ئەوە وەستان تورکیا دەسەڵاتی خۆی بەسەر کوردستانی ئێران دا بسەپێنێ و پاڵیان دایە [illegible] حکوومەتی ئێران. هەر لەو ساشەوە کەوتنە پەیوەندی پەیداکردن لەگەڵ یاریدەدەری کۆنسوڵی ڕووسیا لە ورمێ و داوایان کرد ڕووسیا چاوی لێیان بێت(130).

بەدرخان بۆ پری ئەبریژێنسکی یاریدەدەری کۆنسوڵی نووسی: «لەناو بەگزادەدا پڕوپاگاندە دەکەن و قاوێکی وایان خستۆتەوە کە باشترین ڕێگا بۆ کورد ئەوەیە لەژێر سێبەرو سایەی ڕووسیادا بژی.». سەرۆکەکانی مەرگەوەر، **عەبدوڵلا بەگ و** عەبدول خان و قەرە پەپاخ لە سوڵدزەوە **سەریان دا لە** کۆنسوڵخانەی ڕووسیا، بەو نیازەی داخ و ئاخی **خۆیان لە دەست** تورك دەربڕن و داوای ئەوە بکەن ڕووسیا **پارێزگاریان** بکات(131). یاردەدەری کۆنسوڵ لەم ڕووەوە **دەنووسێت:** **«ئەوەی** ڕاستی بێت لە ورمێ هەستی ڕزگاربوون **لەژێر دەستەیی** ئێران و هاتنەژێر سایەی ڕووسیاوە تەشەنەی کردووە. **بێ گومان** بێ سێودوو دەتوانم بڵێم کە بەلای کەمەوە هەموو ورمێ ـ **دەستەو** دایەرەو پیاوەکانی موحتەشەم ئەل سەڵتەنەی **لێ دەرچێت ـ** بازرگان و خاوەن موڵکەکان، گشت گاورەکان، **ئەمانە تاقە ڕێگا** بۆ ڕزگاربوونی بەکجاریان لە کارەسات و ماڵ وێرانی لەوەدا بەدی دەکەن بینەژێر دەستەی ڕووسیا. جا کە دەزانن ئەم داخوازییەیان نایەتەدی، لەتاوا هەر ئەوەیان بۆ ماوەتەوە هەوڵ بدەن حکومەتەکەمان پارێزگاریان بکات(132).

ئەم هەوڵ و تەقەلایەی دانیشتوانی ناوچەکانی سەر سنووری ئێران ـ لە وانیش کوردەکان ـ بە ئامانجی دەست خستنی یارمەتی و پاراستنی ڕووسیا، لەلایەن موراقیبەکانەوە زۆر دادپەروەرانە سەیر دەکراو شی دەکرایەوە. هەموویان لەسەر ئەو ڕایەبوون کە ئەو دۆخە لە ئەنجامی لاوازیی و بێ دەسەڵاتی کاربەدەستانی ئێرانەوە دروست ببوو، ئەو کاربەدەستانەی بەتەواوەتی لەبەر چاوی دانیشتوانی وڵاتەکە کەوتبوو هەیبەتی نەمابوو ئەوەی لە باردا نەبوو ئەو دەست درێژی کردنە ئاشکرایەی تورکیا بەربەست بکات و بتوانێ ئاسایش لە وڵاتەکەدا بچەسپێنێ و میللەتیش بپارێزێ. پری ئەبریژێنسکی لەم ڕووەوە لە (ورمێ)وە دەنووسێ: «هەر هێزێکی تر لە جیاتی تورکەکان بێتە مەیانەوەو لەوان ئازاتر بێت و ـ لە هەموو گرنگ تر ـ دادپەروەرترو چالاك تر بێت ئەوە کوردەکان وازیان لێ دەهێنن و لێیان دوور دەکەونەوە(133). (واتە لە تورکەکان ـ وەرگێر ـ). کوردەکان دەورێکی گورج و گۆڵانەیان دژی سیاسەتی داگیرکەرانەی تورکەکان نەبوو، ئەمەش لەوەدا دەردەکەوێت کە هەست و خواستی چوونە ژێر سایەی ڕووسیاوە لە پەرسەندن دا بوو، هەر لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩١٠وە هەستی ناڕەزایی لە ناویان دا دژی ڕژێمەکەی تورك سەری دەرهێنا، لە کۆتایی

حوزەیرانی ساڵی ١٩١٠وە ڕاپەڕینێکی چەکداری کوردەکان بە سەرۆکایەتی میر جەنگەدژی تورك بەرپا بوو. ئەلفیریێف لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١١دا نووسی: «کوردەکان زۆر تووڕەو بەداخن لە تورکەکان و خۆشەویستییان بەلای ئێمەدا دادەشکێت[١٣٤]. ئەوەی هێندەی‌تر ئاگرەکەی خۆش کرد ئەو شەڕو شۆڕەی ناوخۆ بوو کە لە سەرەتای ساڵی ١٩١١وە لە نێوان عەبدول قادرو شێخ تاهای شەمدینانی خزمی‌دا داگیرسا. بەگزادەکان و شکاکەکان و چەند خێڵێکی‌تر بەشداریی ئەم شەڕو هەرایەیان کرد و هەر ڕۆژە لەسەر پەتێك یارییان دەکردو ئەمڕۆ لەتەك عەبدول قادرو سبەی لە تەك شێخ تاهادا بوون. زووربەی شکاکەکان پشتی عەبدول قادریان گرت. سەرۆکەکانیان بە ئاشکرا ئەو هەستەیان دەردەبری کە دەسەلات و سوڵتە لە ئێران دا بۆ تورکەکانە[١٣٥]. تورکەکان کە هەمیشە چاویان لە سوودو چاکەی خۆیانەوە بوو دەستیان خستە ناو ئەم شەڕو شۆڕە ناوخۆییەوە. لە سەرەتادا یارمەتی عەبدول قادریان داو پشتیان گرت، بەڵام دوایی لەوە ترسان دەسەلات و نفوزی لەناو کوردەکانی ئێران دا پەرەبسێنێ، لەبەر ئەوە لایان دایە لای شێخ تاهاو کەوتنە یارمەتی دانی، ئەوەی نفوزی لە عەبدول قادر کەمتر بوو، بەڵام لەو دەوڵەمەندتر بوو[١٣٦]. لە ئەنجامی ئەمە دەسەلات و شەوکەتی تورك لەناو خێڵە کوردەکانی سەر سنووردا تەواو کزبوو. خەڵکەکە بۆیان دەردەکەوت کە سیاسەتێکی دووڕووە، سیاسەتێکی خۆپەرست و خۆویستەو وازیان لەوە هێنا بڕوای پێبکەن. هەتا نزیك ترین لایەنگیرەکانیان وایان لێهێنان و لێیان دووركەوتنەوە. سمایل ئاغای کاتور(سمکۆ)، دوژمنی هەرەگەورەی‌و بە هێزی تورك بوو. بەلای کاربەدەستانی تورکەوە میرنشینی کاتور تیشکی هەمیشە گزنگ بوو. چونکە شوێنێکی ستراتیجی گەورەو ناسکی لە ناوچەکانی سەر سنوورەکانی تورکیاو ئێران و رووسیادا هەبوو کە مەیانی شەڕو هەرا بوون. لەگەڵ ئەوەش دا پەیمانەکەی سان ئیستیفانو کە لە شوباتی ساڵی ١٨٧٨دا بەسترا، هەروەها پەیمانەکانی نێوان رووسیاو بەریتانیا کە لە ١٨ - ٣٠ی مایسی ساڵی ١٨٧٨ لە لەندەن مۆرکرا، هەروەها بەندی (٦٠)مینی پەیمانەکەی بەرلین، بە شکراو بێ‌پێچ و پەنا دانیان بەوەدا نابوو کە میرنشینی کاتور بەشێکە لە ئێران[١٣٧] کەچی تورکیا چاوی لەوەوە بوو داگیری بکات. بۆ ئەم مەبەستەش پێویست بوو سمکۆی سەرداری شکاکی خاوەن دەسەلات و نفوز لە میرنشینی کاتوردا بەلای خۆیان دا رابکێشن. تورکەکان لە پایزی ساڵی ١٩١٠دا توانیان بەشێکی کاتور داگیر بکەن. داوایان لە سمکۆ کرد لا بداتە لایان و ببێتە تەبەعەی تورکیا، بەرامبەر ئەوەش سەرداریتی کاتوروچاخریك و سومای بەدرێژایی ژیانی پێ ببەخشن. سمکۆ کە بەئاسانی نیازی ناپاکی تورکەکانی دەزانی بێ سێودوو رازیی نەبوو، هەر ئەو ساتەش لە رێی ئیجلال ئەل مولکەوە پەنای بردە بەر کاربەدەستانی ئێران و داوای لێ کردن گورج بێن بە دەنگییەوەو بە پارەو بە چەك یارمەتی بدەن هەتا بتوانێ روو بە رووی دەست درێژی کردنەکەی تورکیا بۆ سەر ئێران بوەستێ[١٣٨]. سمکۆ هیچ وەلامێکی لە کاربەدەستانی ئێرانەوە وەرنەگرت، کە ئەوەیان لەباردا نەبوو بەرەنگاربوونێکی راستەقینە بەرامبەر تورکەکان رێك بخەن. ئەوسا سمکۆ ناچار بوو لە رێی شەڕی پارتیزانییەوە بەرەنگاری تورکەکان بکات[١٣٩]. سکمۆ کە دی بە تاقی تەنیاو بە هێزی تایبەتی خۆیەوە دەرەقەت نایە پەنای بردە بەر رووسیا هەتا پشتگیری بکات و یارمەتی بدات. لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١١دا، سمکۆ نامەیێکی بۆ یاریدەدەری کۆنسوڵی رووسیا لە ورمێ ناردووتیی‌دا هاتبو: «تورکیا هەڵی لە دۆخی دارزاوی ناوەوەی ئێران بینی‌و بە ئاشکرا شەڕم لەگەڵ دا دەکات. ئیستەش ئێران لەژێر سێبەری پاراستنی رووسیادایە، لەبەر ئەمە ئەگەر دەوڵەتێکی‌تر بیەوێ ناوچەکانی ئێران داگیر بکات دەبێ رووسیا رێگا نەدات. تکا دەکەم نیازی ناپاکی تورك بە حکوومەتەکەتان بگەیەنن.»[١٤٠]. بەم جۆرە بەشێکی زۆری کوردەکانی سەر سنوور، هەتا ئەوانەش کە لە سەرەتاوە یارمەتی تورکیان دا لە دوایی‌دا وازیان لێ‌هێنا، چونکە بۆیان دەرکەوت کە دەستدرێژییەکەی تورکیا ئامانجێکی باشی بۆ ئەمان تێدا نی‌یە. ئەمەش وای کرد پیلانەکەی تورکیا بکەوێتە بەر هەرەشەو مەترسی، ئەو پیلانەی نیازی وابوو ناوچەکانی کورد لە ئێران داپچڕێنێ‌و کوردستانێکی یەك گرتوو بخاتەژێر دەسەلاتی ئەستەمبوڵەوە. تورکەکان نەیان دەویست دان بەم

سەرکەوتنەیان دا بنێن، لەوەی بۆیان نەکرا کوردەکانی ئێران لە سەری خۆیان کۆ بکەنەوە.

ئەوەی بووبووە مایەی مەترسی‌یێکی گەورە بۆ تورکیا ئەوەبوو هەستی لادان بە لای رووسیا لە کوردستانی ئێران دا پەری سەند. لەبەر ئەمە لە سەرەتای ساڵی ۱۹۱۱دا بەگەرمی کەوتنە پڕوپاگەندە کردن لەناو کوردەکانی سەر سنووردا دژی رووسیا. هۆی ئەوەدا بوون کە پەرەسەندنی هەستی دوژمنانەی کورد بەرامبەر رووسیا کوردەکان فڕێ دەداتە باوەش تورکیاوە. خۆیان بەمەوە خەریك کردبوو. گالوینۆف لەم ڕووەوە دەنووسێت: «تورکیا هەوڵ دەدا بە هۆی خۆیەوە کوردەکان هەڵ سووڕێنێ ... و خراپەی رووسیای تێدابێت بۆ ئێرانیش هەراو فیتنەیێکی وەها بنێتەوە بیێتە بیانوویێك سەرلەنوێ دەست درێژی بکاتەوە سەر ئێران»[۱٤۱].

ئەوانەی پڕوپاگاندەیان لەناو کوردەکان دا دەکرد ئەوانە بوون کە هەڵ گری بیروباوەڕی پان ئیسلامی‌یەت بوون و لە قەفقاسەوە هاتبوون، وەك (ئەحمەد ئاغاییێف و چەند کەسانیکی‌تر). بە واتەی ئەلفیرییێف: «ئەوانە بە یارمەتی و پشتگیری تورکیا هەستی دوژمنایەتی بەرامبەر رووسیا بڵاو دەکەنەوەو هەوڵ دەدەن کوردەکان یەك بخەن و کوردستانی ئێران بخەنە ژێر باڵ و سایەی تورکیاوە». بۆ ئەم مەبەستەو هەروەها بۆ کڕینی سەرۆکە کوردەکانی ئێران ئەو پارەو پوولە پرش وبڵاو دەکرایەوە کە وەختی خۆی بۆ سوپای حەمیدی لەناوچوو خەرج دەکرا»[۱٤۲]. تورکەکان لە ناوچەکانی سەر سنووردا چەك و جبەخانەیان دەدا بە کوردەکان و بە ئاشکراش دژی نوێنەرانی رووسیاو سوپای رووس لە ئێران دا هانیان دەدان[۱٤۳]. لە ئەنجامی ئەم هاندانەی تورك چەند رووداوێك رووی‌دا هەرە گەورەکەیان هێنەکەی بیچیراخوڤ ناو بوو[۱٤٤] کاربەدەستانی تورك بە زۆری پشتیان بەیاخی بوونە دژ بە شۆرشەکەی سالار ئەل دەولە بەستبوور. هەر بۆ نموونە چەند تیبینی بە رێك لەوانە (پری‌ئەبرژینسکی) یاریدەدەری کونسوڵ لە خۆی ئەو رایەیان دوویات دەکردەوە کە تورکیا یارمەتی شۆرشگێرەکانی ئێران دەدات بۆ ئەوەی کۆسپ بخاتە رێی رووسیا، لەگەڵ بەریتانیاش دا بە جووتە هەوڵیان دەدا شۆرشەکە لەبار بەرن[۱٤٥]. ئەم رایەش رایێکی سەرزاریی‌و رووکەش بوو هەر لەبەر ئەمەش رایێکی راست نەبوو. ئەوەی راستی بێت تورکیا هەر لە سەرەتای پەیدابوونی شۆرشەکەی ئێران هەڵوێستێکی دوژمنانەی تیژی بەرامبەر هەبوو[۱٤٦]. ئەم هەڵوێستە هەتا لە دەورو زەمانی تورکیای لاویش دا نەگۆردرا. کۆنەپەرستانی تورکیا کە دژی شۆرشی ئێرانی دراوسێ‌یان وەستان و کەوتنە بەرهەڵستی کردنی هەر لەبەر ئەوە نەبوو بە گشتی دوژمنی دیموکراتی‌یەت بوون و نەیاندەویست بیروباوەڕی شۆرشگێری لە ئێران دا کاربکاتە سەر تورکیا بەڵکو لەبەر ئەوەش بوو ئەگەر بهاتبایە شۆرشەکەی ئێران سەری بگرتبایە ئەوە سیاسەتە داگیرکەرانەکەیان لە کوردستانی ئێران دا سەری نەدەگرت و کۆسپی گەورەی دەهاتەرێ. ئەوەی بە زۆری داخی کردبووە دڵی تورکیای داگیرکەرەوە کردەوەو چالاکی ئەنجومەنە شۆرشگێرەکان بوو لە کوردستانی ئێران و ئازربایجان دا، ئەوانەی توانیان ئاسایش لە ناوچەکان دا بچەسپێنن و بەگەرمی دژی دەستگاو بەرێوەبەرایەتی‌یە دارزاوەکانی شا تێ‌بکۆشن. لە کۆتایی بەهاری ساڵی ۱۹۱۱دا هێزەکانی دوژمنانی شۆرش لە ئێران دا دەسەلاتیان تەواو پەیداکردو و چالاکی‌یان دەنواند. موحەمەد عەلی پاشا لە باکووری ئێران دا خۆی ئامادە کردبوو بەرەو تاران بروات. سالار ئەل دەولەش لە رۆژ ئاواوە، لە تورکیاوە بۆ پشتگیری کردن و یارمەتی‌دانی شای برای کەوتەرێ. بە واتەی ئەلفیرییێف، کاتێك سالار ـ ئەل دەولە لە تورکیا بوو لە رێی (ئەشخان) ناوی سەرۆکی تاشناقەکان لە وان لەگەڵ ئەندامانی پارتی یەکێتی‌و پێشکەوتن کەوتە گفتوگۆ. پارەو پوولیان دایەو رایان سپارد لەناو کوردەکانی ئێران دا[۱٤۷] پڕوپاگاندە بکات بەو نیازەی هەموو کوردستانی ئێران و دواییش ئازربایجان بەلای خۆیدا رابکێشێت، ئەگەر هاتوو سەرکەوت ئەوە خۆی بکات بە شای ئێران و دان بە حیمایەتی تورکیادا بنێت. لەگەڵ ئەوەش دا ئەم خەبەرە تەواو راست نی‌یە بەڵام قوت بوونەوەی سالار ئەل دەولە لە ناوچەکانی باکووری رۆژئاوای کوردستانی ئێران دا ئەم خەبەرەی بەرەو لە راست چوون دەبرد. لە سەرەتادا چوو بۆ ناوچەکانی سولدزو ساوجبلاق و سەرۆك و گەورەکانی سوپای تورك و مووچەخۆرەکانی دی‌و سەری لە نیشتەنی‌یە کوردەکان داو

لەگەڵ چەند سەرۆکێکی کوردەدا چەند جارێك کۆبوونەوەی کرد. میللەر لەم ڕووەوە دەنووسێت: «وا بزانم تورکەکان نیازیان وایە کوردەکان شوێن خۆیان بخەن و پەلاماری ئازربایجان بدەن بۆ ئەوەی بیانوویێك بدۆزنەوە دەستی پێبخەنە کاروباری ناوەوە»[١٤٨]. کردەوەکانی دوایی سالار ئەل دەولەش بە زۆری ئەم ڕایەی چەسپاند. لە سەرەتادا کەوتە لەشکر کۆکردنەوە. زوربەی لەشکرەکەی لە کوردەکانی خواروو واتە (کوردستانی عیراق) بوو. لەوانە شێخ موحەمەد لە خێڵی جاف (خاوەنی چوار هەزار سوارە بوو)و شێخ موحەمەد خەسرەو کوری شێخ سەعید لە خێڵی زەنگەنە (خاوەنی دوو هەزار سوارە بوو)[١٤٩].

دوای ئەوەی چەند هێزێکی تری کوردەکانی ئێرانی بە لای خۆیدا ڕاکێشا هێزو دەسەڵاتی تەواو پەرەی سەند. لە مایسی ١٩١١دا (٢) هەزار چەکداری موکری دایانە پاڵی. ئەو دەنگ و باسەش بڵاو بۆوە گوایە شێخ عەبدول قادر نیازی وایە پشتی سالار ئەل دەولە بگرێت[١٥٠]. لە مایس و حوزەیرانی ١٩١١دا سالار ئەل دەولە بە هەموو کوردستانی ئێران دا. گەرا گەلێك لە خانەکانی سەقز پشتیان گرت. لەوێوە چوو بۆ سنە، هێزێکی گەورەی سوارەو پیادەی کوردی لەگەڵ دا بوو. لەوێ سالار ئەل دەولە لە (ناوەراستی تەموزی ساڵی ١٩١١دا) بانگیدا کە سەرداریی هەموو کوردستانەو کەوتە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرەو تاران کشان[١٥١]. هەر لەو کاتەش دا موحەممەد عەلی شا ئامادەکردن بەرەو تاران کەوتبووە ڕێ. گەلێك لەو هێزە کوردانەی لە ریزی سوپاکەی موحەمەد عەلی شادا بوون ئەفسەرو سەرۆکەکانیان تورك بوون. سەرکەوتنی سالار ئەل دەولە هەتا ئێرە بریکردوو لێرە بە دواوە وەستا. زوربەی خێڵەکانی کوردی ئێران وازیان لێهێنا، چونکە هەستیان بەوە کردبوو کە لەگەڵ خۆیدا زوڵم و زۆرداری تورك دەهێنێ. هێزەکانی شۆرشیش کەوتنە خۆ ئامادەکردن بە نیازی بەرهەڵستی کردنی ئیدیعاکانی سالار ئەل دەولە. خانەکانی (پسفی) لەپێش هەمووانەوە وازیان لە سالار ئەل دەولە هێنا، دووای ئەوانیش کوردەکانی موکری دەست بەرداری بوون. بەگزادەکان لە هەمووان زیاترو بۆ ماوەیێکی درێژتر پشتی سالاریان گرت، بەڵام زۆری نەبرد هێزەکانی ئەوانیش توانەوە[١٥٢]. سالار ئەل دەولە کە وای لێهاتبوو هێزو لەشکری پێنەمێنێ ناچار بوو رابکات و خۆی بگەیێنێتە ناوچەکانی خوارووی کوردستانی ئێران بەو ئامانجەی لەوێ هێزێکی تر کۆبکاتەوەو لە دوا ڕۆژێکی نزیك دا هەوڵ بدات هەموو کوردەکان لەژێر سەرکردایەتی خۆیدا کۆبکاتەوەو بەرەو تاران بیان بات. لە تەموزی ساڵی ١٩١١دا سالار ئەل دەولە گەیشتە کرمانشا. لە ناوەراستی ئابیش دا بۆ ئەوەی بەرهەڵستی بکرێت شاری هەمەدانی داگیر کرد. ئیتر لێرە بە دواوە ئەوەی لە توانادا بوو لە هێرش بردن دا بەردەوام بێت. هەوڵ و تەقەللای سالار ئەل دەولە (بە هان دان و پشتگیری تورکیا) لە یەکەم هەوڵ دانیدا بۆ داگیرکردنی هەموو کوردستانی ئێران و پێك هێنانی هێزێکی دژ بە شۆرش و پەلاماردانی تاران، ئەم هەوڵ دانەی سەری نەگرت.

ئەم ڕووداوانەی هەرێمەکانی سەر سنووری کوردستانی ئێران، بە تیژی سەرنجی ئەو دەوڵەتانەی ڕاکێشا کە ئێرانیان بەلاوە گرنگ بوو، وەك ڕووسیاو بەریتانیاو ئەڵمانیا. ڕووسیا لە هەمووان زیاتر بە پەرۆش بوو. چونکە ئەو ڕووداوانەی سەر سنووریان بە مەترسییێك دادەنا هەرەشە لە ئاسایشی سنووری قەفقاس و بەرژەوەندییەکانیان لە ئێران دا، بە تایبەتی لە ناوچەکانی باکووری ڕۆژئاواو ناوچەکانی ڕۆژئاوادا بکات. گەلێك لە نوێنەرەکانی ڕووسیا لە ڕۆژهەڵاتی نزیك دا لە مێژەوە ترسی خۆیان دەربارەی ئەو دۆخە پیشان)دابوو کە لەو دیو (ئاراکەوە) دروست بوو بوو. (نیازی ئەو دیو ڕووباری ئارازە، واتە ئێران ـ وەرگێر). هەر لە ساڵی (١٩٠٥)وە، ب. ف. مینورسکی، لەو ڕاپۆرتەیدا کە دەربارەی ئەو گەشتەی بە ئاسیای بچووك دا کردبووی نووسیبوی: «... بە گشتی کوردستان بۆ ڕووسیا گرنگە، ئەمرۆ بێت، یان سبەی هەر گۆرانێك بەسەر ئازربایجان دا بێت کە پەیوەندی توندی لەگەڵ ڕووسیادا هەیە بە دڵی ئێمە نابێت. بۆ ئێمە ئەوە پێویستە لەم ناوچانەی نزیك سنوورەکانمان ئەو دۆخەی هەیە وەك خۆی بمێنێتەوە. تێك دانی ئەو دۆخە لەوانەیە لە پێش هەموو شتێکەوە ببێتە هەرەشەیێك بۆ تورکیا. دەبێ بە هەموو جۆرێك چاومان لە دۆخەکە بێت و لە لێکۆڵینەوەی نەکەوین و پێویستە ئەوە لە یاد نەکەین کە هەر پارچەیێك لە ئێران داپچرێت و سەر تورکیا مانای

ئەمویە ئەو پارچانە لەژێر کارتێکردنی ئاشتی خوازی ئێمە حەز نەدەچن. .»[١٥٣] د. پیلیاییڤن تێبینێکی تر لەم رووەوە نووسیوێتی: «ئاشکرایە ئێمە حەز دەکەین ئەو ناوچانە بگەڕێنەوە ژێر سایەی حکوومەتی ئێران چونکە بەرژەوەندی بازرگانیتیمان و چاکەی رەعیەتەکانمان لەوەدایە. دەبێ بێ‌وەستان وەها بکەین تورکەکان بوەستێنین و نەیەڵین لە خوارووی گوماوێ وان بەولاوە جووڵێنەوە.»[١٥٤] لە کۆتایی حوزەیرانی ١٩٠٥دا، قەشە سێرگی نێردراوی ئایینی رووسیا لە ورمێ دەربارەی کردەوە نارەواو نالەبارەکانی کۆنسوڵی تورکیا لەناو دانیشتووە کوردەکان دا دەنووسێت: «ناوو شۆرەتی رووسیای مەزن نەك هەموو ساڵێك بەڵکو هەموو مانگێك لە نووشوستی هێنان دایە. لێرە لە ورمێ، لەم دوایی‌یەدا ناوبانگە دێرینەکەی رووسیا گەیشتە کوردستان. گاورەکانی ورمێ و کوردستان چاوەڕوانی ئەوە بوون سەرفرازی‌یان لە رێی رووسیاوە بۆبێت. .»[١٥٥] کاربەدەستانی رووسیای قەیسەری هاتنە سەر ئەوەی بەختە نەختە لە جدی‌یەتی دوخی کوردستان بگەن. سوخوملینوڤی وەزیری جەنگی رووسیا لە حوزەیرانی ساڵی ١٩١٠دا نامەیێکی تایبەتی نارد بۆ ستۆلیپینی سەرەك وەزیران، لەو نامەیەدا بە جۆرێکی تایبەتی ئەمەی خوارەوە دەست نیشان کرابوو: «. . . داگیرکردنی ناوچەکانی ئێران لەلایەن تورکیاوەو بەهێزبوونی تورکیا لەسەر حیسابی ئێرانی لاواز بە دڵی ئێمە نی‌یە. هەروەها ئەو هەوڵ دانەی تورکیاشمان بە دڵ نی‌یە کە دەیەوێ هەموو خێڵە کوردە شەڕەکەرەکان لەژێر دەسەڵاتی خۆی‌دا یەك بخات، ئەمەی لە دوایی‌دا دەگاتە ئەوەی کوردستانی ئێرانیش بکەوێتە ژێر سایەیەوە. سەرکەوتنی تورکیا لەم مەیانەدا توانای شەڕو جەنگی ئیمپراتۆری‌یەتی عوسمانی بەهێز دەکات. جا لە جیاتی ئەوەی هەوڵ بدەین بۆ ئەوەی ئاسایش لەناو خێڵە کوردەکان دا بچەسپێ، باشتر وایە رێگا بدرێت ژمارەیێکی زۆریان لێ‌رابکێشین و بە سەدان سوارە لە خێڵە کۆچەرەکانی کورد بگرین.»[١٥٦] لەوە دەچوو دانانی پیلانێکی یەك گرتوو لەلایەن تورکیاوە بۆ داگیرکردنی کوردستانی ئێران هاتبووە ئەوەی پێ‌بگات. بۆ لێکۆڵینەوەی ئەم نیازەی تورکیا، نوێنەری وەزارەتی کاروباری دەرەوە لەگەڵ نوێنەری وەزارەتی جەنگ لە ١ ـ ١٤ی مارتی ساڵی ١٩١١ کۆبوونەوە. مایۆر جەنەراڵ ئەڤیریانۆڤ کە گەورەترین پسپۆری مەسەلەی کورد بوو لە وەزارەتی جەنگ دا وتارێکی خوێندەوەو دەری‌خست کە «لەوانەیە یەك خستنی کوردەکان لەسەر دەستی تورکە داگیرکەرەکان بێتەدی، ئەمەش بۆ ئێمە باش نی‌یە. باشتر بۆ ئێمە ئەوەیە بە هەر جۆرێك بێت دووبەرەکی‌و نەفرەت لە یەك کردن لەناویان دا پەیدا بکەین». ئەڤیریانۆڤ لە هەمان کاتیش دا ئەوەی خستە روو کە لەو بڕوایەدا نی‌یە ئەگەر هاتوو شەڕ لەنێوان رووسیاو تورکیادا داگیرسا، رووسیا بتوانێ سوود لە کوردەکان ببینێ. بەلای جەنەراڵ مایۆر (خۆڵمسین)ی، سیخوڕی جەنگی رووسیا لە تورکیا، باشترین رێگا بۆ ئەوەی دەسەڵاتی رووسیا بەسەر کوردەکان دا پەرەبسێنێ ئەوە بوو سەرەك خێڵەکانی کورد بە پارە بکڕێن. سەرۆکی بەشی یەکەمی دایەرەی رۆژهەڵاتی نزیك لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی رووسیا کلیم ناو، زۆر گوێی نەدایە ئەم پێشنیازە. لەبەر ئەوەی وەك خۆی روونی دەکاتەوە: «کوردەکان پێش هەموو شتێك بۆ پاراستنێکی راستەقینە»، دەگەڕێن بەڵام ئەم کێشەیە وەك کلیم خۆی دانی پیادا دەنێ هەتا ئێستە بەلایەك دا نەخراوە. لە روون کردنەوەیێکی خۆی‌دا، کلیم ئەو رێ‌و شوێنەی دەست نیشان کرد کە دەتوانێ کار بکاتە سەر تورکیا. لەپێش هەموو شتێکەوە ئەوەی بەگرنگ دانا پشتگیری سیاسی بەریتانیا دەست بخەن»، کە تا ئەو ساتە بەلایەوە گرنگ بوو [واتە بەلای بەریتانیاوە ـ وەرگێر] زۆر لە تورکیا بکات کێشەکەی هێڵی ئاسنینی بەغدا بەو جۆرە یەکالا بکاتەوە سوودی خۆی تێدا بێت. .». هەرچەندە کارتێکردنەکەی بەریتانیا وەك کلیم خۆی لە دوایی‌دا دەڵێ: «لەوەدایە کە ئەڵمانیا لەسەر هێڵی ئاسنینی بەغداد چۆن لەگەڵ تورکیادا رێك دەکەوێ»، هەرچۆنێك بێت ئێستە دەتوانین پشت بە پشتگیری‌و یارمەتی‌یێکی تەواوی دیپلۆماسی بەریتانیا ببەستین»[١٥٧].

لە ئەنجامی کۆبوونەوەکەو وتارەکەی کلیم دا، ئەم بڕیارانە دەست نیشان کران:

١ ـ دەست درێژی کردنەکەی تورکیا بۆ سەر ئێران هەرەشەیێکی تەواوە بۆ رووسیا. رێگا لە بزوتنەوەی هێزەکانی یەریڤان دەگرێ‌و لە چەند روویەکیشەوە دەتوانێ ببێتە مایەی هەرەشەو

مەترس یێکی تەواو بۆ قەفقاس.

٢ ـ ئەوەمان لاباش و ڕاستە کوردەکان یەك بگرن بەو نیازەی بۆ ئامانجی دوژمنانە بەکاربهێنرێن. بەڵام بەپێچەوانەوە دەبێ بە هەموو توانامانەوە هەوڵ بدەین کوردەکانی ئێران بەلای خۆمان دا ڕابکێشین بۆ ئەوەی لە تورکیایان دوور بخەینەوە. پاش ئەمەش ئەرکی هەستان و ڕاست بوونەوە دەخەینە ئەستۆی شێخ و سەرۆکی خێڵەکانەوە. بۆ ئەم مەبەستەش وا باشە دەسەڵاتی میرنشین ماکین فراوان تر بکرێت.

٣ ـ پێویستە لە ڕێی سیاسەتەوە زۆر لە تورکیا بکرێت، جاروبارێش نوێنەرانی ڕووسیاو بەریتانیا بەیەکەوە سەر لەو ناوچانە بدەن کە دووبەرەکی‌یان لەسەرە.

٤ ـ پێویستە لە ڕێی هان دان و زۆر لێ کردنەوە هەستی نیشتمان پەروەری لە ئێران زیندو بکرێتەوە بۆ ئەوەی ڕوو بە ڕووی دەست درێژی کردنەکەی تورکیا بوەستێ.

٥ ـ ئەگەر هاتوو هەوڵ و تەقەلای دیبلوماسی سەری نەگرت ئەوسا دەبێ هێزی سوپایی ڕووسیا خۆیو چەند ناوچەیێکی داگیر بکات.

بەندی ٦، ٧، ٨یش دەربارەی قایم کردنی جێ پێی ڕووسیا بوو لە ئازربایجانی ئێران دا، لە ڕێی ڕاکێشانی هێڵی ئاسنین هەتا خۆیو تەوریزو هەروەهاش بەهێزکردنی سوپای ئێران و شتی‌تر(١٥٨). بەم جۆرە ڕووسیا بۆ یەکەم جار بڕیاریدا بە کردەوە پارێزگاریی بەرژەوەندی‌یەکانی خۆی بکات و لە وشەی ڕووتەوە بێتە سەرکردەوە. سوخۆملینۆف کە ئەنجامی کۆبوونەوەکەی پێ گەیشت، سەرلەنوێ لە نامەیێکی‌تردا ستولپینۆفی ئاگادارکرد (لە ٨ ـ ١٥ نیسانی ساڵی ١٩١١دا نووسراوە) کە دەست درێژی کردنەکەی تورکیا بۆ سەر کوردستانی ئێران مەترسی‌یێکی زۆری بۆ ڕووسیا هێناوەو داوای لێ کردووە بەخێرایی سنوورەکانی نێوان تورکیاو ئێران دەست نیشان بکرێت(١٥٩).

دەربارەی ئەوەی چۆن ڕووسیا بە شێوەیێکی ڕاستەقینەو بەخێرایی جێ پێی خۆی لە کوردستانی ئێران دا قایم بکات، بیروڕای جیاواز هەبوو. هەر بۆ نموونە گالوبینۆف ئەوەی بە ڕاست دەزانی چالاکانە دەست بخرێتە کاروباری ناووەی خێڵەکانەوە(١٦٠). بەپێچەوانەشەوە چیرکۆفی باڵیۆزی ڕووسیا لە تورکیا ئەوەی بە ڕاست و ڕەوان دادەنا ڕووسیا ئامانجەکانی خۆی لە کوردستانی ئێران دا لە ڕێی دیبلوماسی‌یەتەوە بەدیبێنێ. لە نامەیەکی‌دا کە لەم ڕووەوە بۆ ئیزڤۆلسکی ناردووە نووسیوێتی: «بۆ ئەوەی لەسەر کێشەکەی ورمێ و چەند کێشەیێکی‌تر کاربکرێتە سەر تورکیا پێویست ناکات پەنا ببرێتە بەر کوردەکان»، بەتەواوەتیش وازی لەو ڕایە هێنا کە بتواندرێت کوردەکان دژی تورکیا هان بدرێن. هان دانی کوردەکان ـ چیرکۆف دەنووسێت ـ بۆ ئەوەی لە تورکیا ڕاست ببنەوە نەك هەر باشترین بیانوو دەدا بە تورکەکان بۆ ئەوەی کشاندنەوەی هێزەکانیان لە ناوچەکانی ئێران دا بخەن، بەڵکو واش دەکات هێزی سوپایی خۆیان لە باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان دا قایم تر بکەن و ئەمەش لەگەڵ بەرژەوەندی ئێمەدا ڕێك ناکەوێت(١٦١). بەم جۆرە باڵیۆزخانە داوای دەکرد لەم مەیانەدا زۆر بە ئاگاداری‌یەوە هەنگاو هەڵ بهێنرێت. مینۆرسکی دەربارەی بەرهەڵستی کردنی سیاسەتی داگیرکەرانەی تورکیا لە ناوچەکانی ئێران دا بیروڕایێکی مەنتیقی‌تری هەیە. بەڵام داوای ئەوەش دەکات یارمەتی سەرۆکە ئاینی‌یەکانی کورد بدرێت وەك شێخ زەمبیلی‌و یوسف و بابا سەعیدو چەند شێخێکی‌تر. ئەوانەی توانیبوویان دەسەڵاتێکی گەورە بەسەر مریدو خەڵکانی‌تردا پەیدا بکەن واتە لەگەڵ کاربەدەستان دا(١٦٢). بیروڕای مینۆرسکی لەو ڕووەوە یەك نەبوو چۆن ڕووسیا پەیوەندی خۆی لەگەڵ خێڵە کوردەکان دا قایم بکات و هەروەهاش چی بکرێت بۆ ئەوەی وا کوردەکان بکرێت کردەوەی دوژمنانە دژی ڕووسیا نەنوێنن و لەگەڵ کەمایەتی‌یە گاورەکان دا ئەوانەی ڕووسیا خۆی بە پارێزەریان دادەنا، خراپ نەجووڵێنەوە.

کاربەدەستانی قەفقاس داوایان دەکرد بەتوندوتیژی دەست بخرێتە ناو کاروبارو ژیانی ناووەی کوردستانی ئێران. ڤارونتسۆف ـ داشکۆف لە نامەیێکی‌دا کە بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی ڕووسیای نووسیوە لەوە دەدوێ کە یەکێك لەو هۆیانەی وای کردکوردەکان پەلاماری سەد پیچیراخوڤەکان بدەن «سیاسەتە ڕاراییو دوو ڕووەکەمان بوو نە ئەستەمبوڵ و لە ئێران». ناحەزی‌و ناڕەزایی خۆشی دەربارەی ناردنی پکیڤسکی بۆ تاران دەربڕیوە،

...نێردراوەی لە ترسی ئەوەی لەگەڵ تورکەکان دا نەچن بە یەکاو ...وتە رووسیا ـ وەرگێر)و هەرا نەقەومێ رازی نەبوو هێزی سوپایی ...ووسیا روو بکاتە خوی‌و ناوچەکانی‌تری نزیکی. «هەروەها ...ەزی خۆم دەربارەی سستی‌و رارایی سیاسەتەکەش لە ...ستەمبوڵ دەردەبرم». ڤارنتسۆڤ ـ داشکۆڤ لەسەری دەروات و ...ڵێ: «پێویستە نەك هەر بە قسە بەڵکو بە کردەوەش خۆمان ...نین، ئەگینا هیچ ناوو هەیبەتێکمان لە رۆژ هەڵات دا ...نێ»[١٦٣] لەبەر وسکەیێکی‌تردا ڤازشۆڤ ـ داشکۆڤ داوای کردووە بەخێرایی کێشەی ئەو ناوچانەی دووبەرەکی‌یان لەسەرە یەکلا بکرێتەوەو سنووریان بۆ دابنرێت. داوای ئەوەشی کرد زۆر بە تورکەکان بکرێت دان بەو (دۆخە هەبووەی) ورمێ‌دا بنێت. وتە «بەرامبەر بەوەی تورکەکان مافەکانی ئێمە مسۆگەر بکەن بۆیان هەیە لە ناوچە داگیرکراوەکان دا بمێننەوەو هیچ لایێك زیانی بۆ لایەکەی‌تر نەبێت.».

ڤارنتسۆڤ بە دڵنیایی‌یەوە دەنووسێ: تورکەکان خۆیان ئامادە ئەکەن بۆ ئەوەی پەلاماری ئێمە بدەن.[١٦٤]

بەم جۆرە کاربەدەستانی قەفقاس رایان وابوو کە ئەمرۆ بێ، یان سبەی شەر لەگەڵ تورکیادا روودەدات، لەبەر ئەمە داوایان کرد بکەونە خۆیان. چەند کونسوڵێکی رووسیاش لە کوردستانی ئێران ئەم رایەیان هەبوو. هەر لە هاوینی ساڵی ١٩٠٩وە، میللەری یاریدەدەری کونسوڵی ئەوسای رووسیا لە ورمێ، سوارەکانی کونسوڵخانەی ناردە سەر بەگزادەکان بەو نیازەی سزایان بدەن لەسەر ئەوەی پەلاماری گوندێکی گاورەکانیان داوە.[١٦٥] سێرگێی قەشەش داوای دەکرد سوارەکانی کونسوڵخانە لە ورمێ زیاد بکرێن.[١٦٦] گالوبینۆف لە سەرەتای کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١١دا، هێزێکی چەکداری بە سەرۆکایەتی ئیڤانۆڤ ناردە سەر گوندی (سیر) بۆ پاراستنی گاورەکان لە دەست بەگە کوردەکان. بەیەکاچوونێك رووی ـ دا، لە ئەنجام دا کوردەکان لەو گوندە دەرکران.[١٦٧]

پاکلێڤسکی نێردراوی رووسیا لە ئێران، وای‌کرد بە توندی سەرزەنشتی گالوبینۆف لەسەر ئەم کردەوەیەی بکرێت. لە نامەیەکی‌دا کە بۆ گالوبینۆڤی ناردووە تێی‌دا هاتووە: «پێویستە ئامانجەکانی کونسوڵخانە لەیاد نەکەن، سوارەکانتان بۆ ئەوە دانراون کونسوڵخانەو ژیان و موڵکی رەعیەتەکانی رووسیا لە ورمێ بپارێزن. نابێ سوارەکانی کونسوڵخانە بەشداریی پەلامارادانێکی وەها لە دەوروبەری ئەم شارەدا بکەن. چونکە لەوانەیە رامان کێشێ بۆ ناو گێژاوی دۆخێکی ئاڵۆزاو کە حەزی لێ ناکەین. ناشبێ لەوە دڵ تەنگ بێت کە وازهێنانمان، یان نەویستنمان بۆ بەرهەڵستی کردنی هێرشێکی وەهای کوردەکان وە بە بێ‌هێزی‌و بێ‌دەسەلاتی بخوێندرێتەوە. مەسەلەی بەهێزکردنی سوارەکانی کونسوڵخانە لە ئێران دا، کارێکە وەزارەتی کاروباری دەرەوە بریاری لەسەر دەداو لەسەر بریاری نێردراوەکانەو نەك لە رێی پەیوەندی ناراستەو خۆی هەردوو کونسوڵخانەکەوەیە.»[١٦٨]

وەزارەتی کاروباری دەرەوە بەتەواوەتی پشتگیری ئەم هەڵوێستەی پاکلێڤسکی کرد. کلیم یاریدەدەری کونسوڵی لە ورمێ ئاگادار کرد کە زۆر ئاگادار بێت لەوەی بە ئاشکرا پەیوەندی لەگەڵ کوردەکان دا هەبێت و یان لە جیاتی تورکەکان سزایان بدات. نێردراوە سوپاییەکەش ئاگادار کرد کە بەبێ فەرمانی نێردراوەکەی تاران نەجوولێنەوە: «کارو ئەرکی ئێمە ئەوە نی‌یە ئەرکی ئاسایش چەسپاندن و هیمنی هەموو هەرێمی ورمێ بخەینە ئەستۆی خۆمان. ئێمە هەر ئەوەمان لەسەر رەعیەتەکانی رووسیاو رێگاوبان بپارێزین.».[١٦٩] پاش ماوەیێك کلیم سەر لەنوێ گالوبینۆڤی ئاگادار کرد لەوەی پێویستە چاوی بکاتەوەو نەیەڵێ بە هیچ جۆرێك بەیەکاچوون لەگەڵ کوردەکان دا روو‌بدات، ئەو کوردانەی تورك هەمیشە لە پشتیانەوە وەستاوە. بێ‌گومان لە یەك داپچراندنێکی ئاشکرا لە تورکەکان و تێك چوونمان لەگەڵیان شتێك نی‌یە بە دڵمان بێت.».[١٧٠]

کلیم هەروەها یاریدەدەری کونسوڵی لە خوی ئاگادار کرد کە: «هەوڵ بدرێت پەیوەندی لەگەڵ کوردەکان دا تێك نەچێت و بەرەو تیژ بوون نەروات».[١٧١] بەم جۆرە لە پیتربورگ جارێکی‌تر گەرانەوە سەر سیاسەتی ترس و لەرزو نەیان ویست کێشەکەی کورد ببێتە کۆسپێك لە رێی پەیوەندی نێوان رووسیاو تورکیادا.

بەلام ئەوەی پەیوەندی بە میرنشینەکانی سەر سنووری رووسیاو هەموو ناوچەکانی باکووری رۆژئاوای ئێرانی نزیك بە رووسیاوە هەبوو، ئەوە کاربەدەستانی رووسیای قەیسەری لەمەدا ئامادە نەبوون سەر شۆر بکەن و چاو پۆشن و بە قەدەر

ئەنگـوستێـك واز لە ماف و بەرژەوەنـدی خۆیـان بهێنن. هەر لە ساڵی ١٩٠٥وە، مینۆرسکی نووسیی: «ئەگەر هاتوو کوردەکان پەلامـاری سنـوورەکـانی یەریڤـانیان ـ دا، ئەوە تەنیا بێ‌لایەنیی ماکین بۆی هەیــە هێـزێکی میللی کۆبکـاتـەوەو ئەو سنـوورانـە بپـارێـزێ.». مینۆرسکی دەربارەی دەوری ستراتیجی میرنشینی ماکـیـن و ئەو دەورەی لە مەیـانی ڕێگـاو بان و بازرگـانییش دا هەیەتی، دەنووسێت: «پاش گەشتەکەم بە ماکۆدا بروام هێنا کە ئەم میرنشینە لە ڕووی پەیوەندی جوغرافی‌یەوە، پەیوەندی‌یێکی زۆر نزیکی لەگـەڵ ئەودیـو قەفقـاس دا، زیـاتـر لەشـوێنی‌تـر بۆ نموونە وەك. لەگەڵ خوی‌دا هەیە، لەبەر ئەمە لەوانەیە زۆر بە ئاسـانی بێتـە ژێـرسـایـەی ئێـمـەوە بە مەرجێك بزانین چۆن ئەم ئامانجە بهێنینەدی‌و لە چ ڕێ‌و شوێنێکەوە هەوڵی بۆ بدەین. بە هیـچ جۆرێـك نابێ قەدری دراوسێ‌یـەکانمان نەزانین.» (١٧٢) .

سیـاسـەتی ڕووسیـا لە ماکین لەسـەر دوو کۆڵـەکـە دامـەزرابـوو خاوەنی دوو ئامـانـج بوو. یەکـەمیـان: دۆستـایـەتی‌و ئیخلاسی گەورەکـانی ماکین مسـوگـەر بکـەن و دووەم سنـوورەکـانی لە دەست درێـژی تورك و سەرۆکـە کوردەکـانی سەر بەو بپـارێزن. ئامانجی یەکەمیان گرنگتربوو، چونکە لە ماوەی شەڕەکەی نێوان ڕووسیــاو ژاپـۆن دا لە کاتێـك دا تورکیـا لەسـەر سنـوورەکـانی قەفقاس هەڕەشـەی دەکردوو بووبووە مایەی مەترسیی بۆ ڕووسیا، سەردار هەڵوێستێکی باشیی نەبوو. ڕووسیا گومانی لێ‌دەکردوو بەوە تاوانباری دەکرد لەگەڵ تورکیاو یان ئیسلامەکان دا پەیوەندی هەبێت. مینۆرسکی لەم ڕووەوە ڕای خۆی دەردەبڕێ‌و دەنووسێ کە: «دەربـارەی سەردار ڕای وایـە بەرامبـەر ڕووسیـا نیـازی پاك نی‌یـە بە تایبـەتی لەم دۆخـەی ئێستـەدا..» (١٧٣). لە ساڵەکانی دوایی‌دا پاش ئەوەی دۆخی دەرەوەو ناوەوەی ڕووسیــا چەسـپـا، کردەوە دوژمنـانـەو ناحـەزەکـەی مورتەزا قولی خان دژی ڕووسیا نەماو کوژایەوە. کاربەدەستانی ڕووسیاش هەوڵیان ـ دا سەرداروو دەست و پێـوەنـدەکـانی بەلای خۆیـان دا ڕابکێشن. لە ساڵی ١٩٠٩ ش دا کە ئاشــووبــە سەری دەرهێـنـا سەردار داوای لە ڕووسیــا کرد ڕێگــای بدات بێتـە تەبـەعـەی، یان هیـچ نەبێ بێ‌خـاتـە ژێـر سایەی خۆیەوە. (١٧٤) ئەم داخوازی‌یە پشت گوێ خرا. میخـایلۆڤی یاریـدەدەری کۆنسـوڵی ڕووسیـا، کە ماکـو لە چوارچێوەی بەڕێوە بردنی ئەودا بوو، فەرمانی بۆ هات یارمەتی عیـزەت وڵـلاخـانی ئامـۆزای مورتـەزا قولی خان بدات، ئەوەی پاش سەرگدار دووەم ڕووی ناســراو بوو.» (١٧٥) تیـرلێنسکی کە ساڵێـك لەوەو بەر سەری لە ماکـو دابـوو هەستی کردبـوو کە سەردارانی ماکو دابوو هەستی کردبوو کە سەردارانی ماکو بەرەو ڕووسیـا لادەدەن. بە واتــەی ئەو سەردار پێی ڕاگـەیـانـدبـوو، دەتوانێ دژی تورکیا ڕاست بێتەوە بە مەرجێك بروا بەوە بکات ڕووسیا بەتەواوەتی پشتیگیری دەکات. (١٧٦)

ئەم پشتگیـری کردنـەی ڕووسیـا هاتـەدی. سازۆنـۆڤ لەم ڕووەوە نامـەیێکی بۆ سفیـرچینی باوەڕ پێ‌کـراوی ڕووسیـا لە ئەستـەمبـوڵ نارد تێی‌دا هاتبـوو: «لـە وەزیـری کاروباری دەرەوە بگـەیێنـە کە ئێـمـە ناتوانین وەها دەستەپاچەو بە کەمتەرخەمی‌یەوە سەیری کردەوەکانی تورك لەسەر سنوورەکانی ماکین بکەین کە نزیکـە لە سنـوورەکـانمـانـەوە، دەبێ زۆر بە توندی بەرهەڵستی بکـرێـت و بەخێـرایی کردەوەو چالاکی‌یـەکـانی لە ناوچـەو سنـوورەکـانی ئێـران دا بوەستێنـرێت.» (١٧٧) لەگـەڵ ئەمـەش دا هەڕەشەو مەترسیی تورك بۆ سەر ماکو لانەچوو.

پاکلێڤسکی هەر لە کۆتایی ساڵی ١٩١١وە نووسی کە زۆر پێویستە ماکین لە دەست درێژی تورك بپارێزدرێت و وا بکرێت هێزو سوپای تورك لە ڕۆژئاواوە بەرەو هێڵی خوی‌و سەلماس و ورمێ بگەڕێتەوە. (١٧٨)

(ڤارنتسـۆڤ ـ داشکۆڤ)یش، پێشنیازی کرد هێزێکی تەواو بۆ ماکو ڕەوانە بکرێت (کە تەنیا سەد قۆزاقی لێ بوو) پێك هاتبێ لە یەك هێزی هاوێژەرو چوار تۆپ و دووسەد قۆزاق. داوای ئەوەش کرد هێـزەکـەی خوی‌و هێـزەکـانی ڕووسیـا لە باکووری ئێران دا بەهێزتر بکرێن ڕای چیرکۆڤیش وەك ئەم ڕایە بوو. (١٧٩)

بەم جۆرە کاربەدەستانی ڕووسیای قەیسەری باریان گۆڕی‌و هاتنە سەر ئەوەی گەرم ترو گورج وگۆڵانەتر لە جاران بەرژەوەندی خۆیـان لە باکـووری ڕۆژهـەلاتی ئێـران دا بپـارێـزن. ئەمـەش گەیشتـە ئەوەی سیـاسـەتـەکـەیـان لە ڕۆژهـەلاتی نزیك دا تینی تێ‌بکـەوێـت و گورج تر بێت. بەریتـانیـاش پشتگیـری ئەم سیـاسـەتـەی ڕووسیـای کرد ڕووسیـا هەر لەپاش شۆڕشـەکەی تورکیــای لاوەوە، زۆری لە ئەستــەمبــوڵ کرد واز لە کردەوە

داگیرکەرانەکەی لە کوردستانی ئێران دا بهێنێ. کاربەدەستانی نوێی تورکیا کەوا دیاربوو دەیان ویست وا بکەن دەوڵەتە گەورەکانی بڕوای پێبکەن، هاتن بەڵێنیان ـ دا واز لە زۆر شت بهێنن. لە کۆتایی ئابی ساڵی ١٩٠٨دا زینۆڤیف گفتوگۆیێکی لەگەڵ کەمال پاشای سەدری ئەعزەم و هەروەها لەگەڵ توفیق پاشای وەزیری کاروباری دەرەوەدا کرد. بە واتەی زینۆڤیف کاربەدەستانی تورك وتوویانە: «لەو سیاسەتەی دەربارەی ئێران هەیانە نایانەوێ لاسایی کاربەدەستانی پێشوو بکەنەوەو لەسەر ڕێو شوێنی ئەوان بڕۆن و بە تەمان نامە بۆ سەرکردەکانی سوپا لەسەر سنوور بنێرن داوایان لێ بکەن پێوەستان ئەو شوێنانە بەجێبهێڵن کە دووبەرەکی یان لەسەر نی یەو هی ئێرانن. ئەو ناوچانەش کە دووبەرەکی یان لەسەرە ئەوە لە پاش ڕۆژدا، یان ڕاستەوخۆ لەگەڵ حکوومەتی شادا لەسەریان ڕێك دەکەون و یاخود داوا لە رووسیاو بەریتانیا دەکەن ببنە ناوبژی کەریان.». تۆفیق پاشا بەڵێنی ـ دا کە: «تاریەر پاشا هەمیشە کەسێکی دادپەروەرو لایەن نەگیرەو مایەی پشت پێ بەستنە.».[١٨٠]

بەڵام زوو دەرکەوت کە تورکیای لاو واز لە سیاسەتی شەڕخوازیی و دوو ڕوویی و زۆرزانی یەکەی عەبدول حەمید ناهێنێ، کە لەژێر پەردەکەیدا سیاسەتی داگیرکردن و دەست درێژی کردنە سەر ئێران دروانیی خۆی حەشار دابوو.

لە ساڵی ١٩٠٩وە حکوومەتی رووسیا لەسەر کێشەکەی سنوور کەوتە هەنگاو هەڵ هێنانی سیاسی لەگەڵ ئەستەمبوڵ دا. هەر بۆ نموونە ئیزڤۆڵسکی لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٠٩دا، بەم بۆنەیەوە چەند بیروڕایێکی تایبەتی ـ دا بە ئۆرخان پاشای باڵیۆزی تورکیا. هەموو جار ئەستەمبوڵ بەڵێنی دەدا کە سوپای تورکیا دەست نەخاتە کاروباری ئێرانەوەو ڕێگا نادات هیچ کردەوەیێکی دوژمنانە لە ناوچەکانی سەر سنووری ئێران دژی رووسیا ڕوو بدات. بەڵام هەرگیز لەوە نەدەدوا وازلە هان دانی کوردەکان بێنێ هەتا پەلاماردان و دەست درێژی کردنیان کۆتایی پێبێت.[١٨١]

لەگەڵ ئەوەش دا ئەستەمبوڵ خۆی بەرامبەر پاڵەپەستۆ سیاسی یەکەی رووسیا گرتبوو، بەڵام ئەوەشی پێخۆش نەبوو باڵیۆزی تورکیا لە لەندەن پرسیار لە حکوومەتی بەریتانیا بکات کە ئەگەر هاتوو رووسیا لە بەیەکاچوونێکی نێوان تورکیاو ئێران دا هاتەکایەوە، ئەوسا حکوومەتی بەریتانیا بەدەنگ تورکیاوە دێت؟ وەڵامی ئینگلیزەکان (نا) بوو. هەر بەم جۆرەش لە سەرەتای تەمموزی ساڵی ١٩٠٩دا، باڵیۆزی بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ ئەو فەرمانەی پێگەیشت پشتگیری هەموو لەسەر هەڵ دانێکی رووسیا بکات کە دژی سیاسەتی داگیرکەرانەی تورکیا بێت.[١٨٢]

رووسیاو بەریتانیا کەوتنە ئەوەی بەیەکەوە لەسەر کێشەکەی سنوور لە ڕێی دیبلوماسی یەتەوە تەنگ بە تورکیا هەڵ چنن. بۆ نموونە لە ناوەڕاستی نیسانی ساڵی ١٩١٠دا، باڵیۆزی رووسیاو بەریتانیا، لەسەر ئەوەی تورکیا ورمێی داگیرکرد، ئاگاداری یێکی توندیان دایە. وەزیری کاروباری دەرەوە پاکانەی بۆ بوونی سوپای تورکیا لە ئێران دا بەوە دەکرد گوایە: «بۆ بەربەست کردنی ئاژاوەو تاڵانی کردن پێویستە.»[١٨٣] سازۆنۆف بۆ ئەوەی تورکیا لە درۆزنی بخات پێشنیازێکی ـ دا بە چاریکۆڤ بریتی بوو لەوەی هەوڵ بدات ئەستەمبوڵ ڕازی بکات بەوەی نوێنەرانی تورکیا لەگەڵ نوێنەرانی بەریتانیاو رووسیا سەرێك لەو ناوچانە بدەن کە لە ورمێوە دەست پێدەکەن تا ئەو سنوورانەی کە گومان لەوەدا نی یە هی تورکیان، ئەمەش هەر بۆ ئەوەی لە دۆخی ڕاستەقینەی ئەو ناوچانە بگەن. ئەگەر هاتوو تورکیا ڕازی نەبوو ـ سازۆنۆڤ دەنووسێت ـ ئەوە دەبێ سەر لێدانەکە سەر بگرێت و بۆ پاراستنیشیان هێزی چەکدار لەگەڵیان دا بنێردێت.[١٨٤] جارەهای جاریش حکوومەتی رووسیا (لەڕێی دیبلوماسی یەتەوە) ئەستەمبوڵی ئاگادار دەکرد لەو کردەوە زۆرداری یانەی دژی دانیشتووە گاورەکان و بێگانەکان لە ناوچەکانی سەر سنووردا دەیکرد. ئەم دیبلوماسی یەتە لە پیتربورگ چۆن بوو لە ئەستەمبوڵیش وەهابوو.

پێشنیازەکەی چاریکۆڤ لە کۆتایی تەمموزی ساڵی ١٩١٠دا لەلایەن بەریتانیاو باوەڕ پێکراوەکەی فەرەنساشەوە پشتگیری کرا. ریفعەت پاشای وەزیری کاروباری دەرەوە ناچار بوو بەڵێن بدات کە ئیتر لەمەو دوا ڕەعیەتە تورکەکان و ناسراوەکانیان. ئەوانەی سوودیان لە پشتگیری کردن و پاراستنی تورکیا دەبینی، زۆر لە

گاورەکان ناکەن و خۆ ئەگەر هاتوو زۆرداریيان لیٚوەشايەوە ئەوا دڵ ڕەقانە سزا دەدرێن.[185]

لەو ڕۆژەوەی هەراو هوریای سەر سنووری نێوان تورکیاو ئێران ڕوویداو هەتـا سالـی ۱۹۱۰، ڕووســیـا نزیـکـەی (۷۰) ئاگـادارکـردنی ـ دا بە تورکیـا. بەریتـانیا پشتگیری زوربەی ئەم ئاگـادار کردنـانـەی کرد. بەڵام ئەنجـام و دەست کەوتـەکـانیـان سوودێکی ئەوتـۆیـان نەبـوو. ڕاستە لە کۆتایی حوزەیرانی سالی ۱۹۱۰دا، تورکـیـا ناچـار بوو بە شێـوەیـێـکـی ڕەسـمـی دەست بەرداری ورمێ و خوی‌و سەلـماس و ساوجبلاق بێت و واز لە داو کردنیان بهێنێ[186] بەلام ڕووسیاش هەر ئەوەی بۆ مایەوە چاودێـری بەرژەوەنـدیـیـە کانی خۆی لە ماکـۆ بکـات. لە (۲۵)ی، حوزەیـرانـی سالـی ۱۹۱۰دا، چاریـکـۆف ئـاگـاداریێکی تونـدوتیـژ ی دەربـارەی ماکـو، دا بە وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی تورکیـا. وا دیـارە وەزیـری ناو براو لەوە گەیشت کە دەست درێژ ی کردنە سەر ماکۆ قەدەغەیە.[187]

هەرچەند تورکیا بە ڕەسمی لووتی داژەن و تەنازولاتی کرد، بەڵام لە ڕاستی‌دا ـ وەك لە دوایی‌دا دەرکەوت ـ دەست درێژ ی دەکـردە سەر کوردستانی ئێـران. ئەم تەنـازولاتـانـەش مەرجی وەهایان پێوە دەبەسترا تەنازولاتەکانی ڕووت و قووت دەکردەوە. بۆ نموونە تورکیا بەم جۆرەی خوارەوە پێشنیا ـ ڕەکانی ڕووسیاو بەریتانیای ڕوون کردبۆوە، کە بە ڕای ئەو دەبێ هەرێمی ورمێ بکرێت بە سێ بەشەوە:

۱ ـ ئەو شوێنانەی گومان نی‌یە هی ئێرانن و تورکیا کەم و زۆر داوایان ناکات.

۲ ـ ئەو شوێنانەی تورکیا بۆ ماوەیێك داگیر کردوون و ئێران تواناو دەسەلاتی ئەوەی نی‌یە یاساو ئاسایش لەو شوێنانە بچەسپێنێ.

۳ ـ ئەو شوێنـانـەی دووبـەرەکیـیـان لەسەرە، تورکیاش هەتا کێشـەکـەی سەر سنـوور یەکـالا نەبێتـەوە دەست بەرداری مافی خۆی نابێت.[188]

بێ گـومـان لە دۆخێکی وەهـادا، تورکیـا نەك هەر پەڵپ و بیـانـووی بۆ کردەوە نارەواکـانی لە ناوچـەکـانی سەر سـنووردا دەدۆزی‌یەوە، بەڵکو ئەو مافەیشی بە خۆی دابوو لە دوا ڕۆژدا یەکالای بکاتەوە.

لە پیـتـربـورگ بەرە بەرە هاتـنـە سەر ئەو ڕایـەی لە ڕێـی پالـەپـەستـۆو زۆر لێ کردنی دیبلومـاسـی لە ئەستـەمبـوڵ، دەست درێـژ ی کردنـەکـەی تورکیـا بۆ سەر کوردستـانی ئێـران کۆتایی پێ نایەت. ئەوەی بە زۆری ڕووسیای تۆقاندبوو ئەوەبوو کە بیستی تورکیا لەتەك ئەو پاکانەکردنەی بۆ داگیرکردنی ناوچە ستـراتیجی‌یـەکـانی نزیك سنوورەکانی ڕووسیاو ئێران دەی‌کرد، نیازی وایە بگرە کەوتۆتە ڕێگاپاك کردنەوە بۆ ڕێك کەوتن لەگەڵ ئێران دا دژ ی دراوسێی‌کەی باکووری (واتە ڕووسیا. . وەرگێر). چەند.دەستەو تاقمێك لە تاران ئەم دەنگە و باسەیان بەدڵ بوو. بەرامبـەر بەمـە سازۆنـۆف نامـەیێکی بۆ باڵیـۆزی ڕووسیـا لە ئەستەمبول نارد تیی‌دا هاتبوو کە ڕووسیا ناچارە لە وشەوە بێتە سەر کردەوە.[189] یەکێك لەو هۆ گەورانەی وای‌کرد پاڵەپەستۆی دیبلوماسی ڕووسیا بۆ سەر تورکیا سەرنەگرێت، ئەوەبوو (وەك سازۆنـۆف دانی پێـدا دەنێ‌و ڕوونی دەکـاتـەوە)، کە پشتگیـری کردنـەکـەی بەریتـانیـا گەرم وگوڕ نەبوو. چونکە کاربەدەستان لە لەندەن وایان دەخوێندەوە کە مادام سوپای ڕووسیا لە ئێران دایە ئیتر ناتوانن پەیوەندی‌یان بەو کێشەیەوە لەوە زیاتر بێت.

دەست خستنە دوولایی‌یەکەی بەریتانیاو ڕووسیا بۆ کاروباری ناوەوەی ئێـران بەو نیـازەی شۆڕشـەکـەی لەنـاو بەرن، پەیوەندی نێوان بەریتانیاو ڕووسیای تێك داو دووبەرەکی خستە نێوانیانەوە. بەریتانیا بەڵێنی ـ دا بە ڕووسیا تەواو پشتگیری بکات و یارمەتی بدات ئەگەر بێتو هێزەکانی ڕووسیا لە چەند ناوچەیێك کە نزیکن لە ناوچـەکـانی نفوزی بەریتـانیـاوە لە ئێـران بکشێنـە دواوە. سازۆنۆف کە ئەم داخوازی‌یەی هێنایەدی بڕوای وابوو کە دەست پێ کردنەوەی زۆر لێ‌کردنی دیبلوماسی بۆ سەر تورکیا بەهێزتر دەبێت و ئەنجامی دەبێت ئەگەر ئەم هێزە نوێ‌یەی (واتە بەریتانیا ـ وەرگێر) لەپشت، بێت.[190] هەر وەهاش ڕووی ـ دا.

تورکیا یارمەتی‌و پشتگیری لە ئەڵەمانیاشەوە دەست نەکەوت. بەرژەوەنـدی ئەڵـەمـانیـای ئیمپـریـالیـست لە کوردستـان دا پاش شۆڕشـەکـەی تورکیـای لاو ئەوەنـدەی‌تر پەرەی‌سـەنـد. مەشق پێ‌کـەرەکـانی ئەڵـمـان لە ئازربـایجـان کەوتـنـە ڕێك خستنەوەی هێـزی حەمیـدی. ئەڵـمـانـەکـان جمـوجـۆڵێکی تەواویان لە ـ

-ـرێـتـنی ئێـران دا هەبـوو، ئەمـە پیتـربـورگی تەواو تۆقـاند. ـتـیت ئەو دەنگە و باسە گەیشتە وەزارەتی کاروباری دەرەوە گوایە ـسـیـمـانی) سیخـوری ئەڵـەمانی ناسراو لە تەورێز نیازی وایە ـخـتـیت بە ناوچەکانی میانداوو، خوی و کاتورو ماکودا بکات، ـیـ خێرا نامەیێکی تایبەتی نارد بۆ سەرۆکی دیبلوماسی یەکانی ـحـی ئەوراق لە تفلیس تیێدا هاتبـوو: «ئـەم گەشتـەی بە دڵ ـیـە. دەبێ خێرا خانی ماکین ئاگادار بکرێت رێگا نەدات بە ـسـیـمـن بچێت بۆ ماکو. هەروەها پێویستە ـ کلیم لە سەری ـعـروت ـ لەژێر پەردەی چاودێری کردن و پاراستنیدا نەهێڵدرێ ـحـجـو ون بێت و ریگـا نەدرێت لەگـەڵ دانیشتووەکان پەیوەندی ـجـیـ بکات.»[191] لە سەرەتای هەڵگەرانەوەکەی ٢٣ی تەموزی ـسـاڵی ١٩٠٨دا، پشتگیـری ئەڵـەمـانیـا بۆ تورکیـا لە رووی ـهـلامردانەکەی بۆ سەر ئێران ئاشکرا بوو. زینۆڤیف لەم رووەوە ـوەـیـسـوێـتـی: کە فۆن شینی سەرەك سکـرتێـرانی وەزارەتی ـکـرووبـاری دەرەوە، بە عوسمـان پاشای باڵیـۆزی تورکیـای لە ـحـریـن راگەیاند ئەو هێزەی تورکیا کە نێردراوە بۆ ورمێ بە نیازی ـیـرستنی ئاسـایش و یاسـاو رژێم، هەروەهـا بۆ پاراستنی ئەو ـمـمـانـانـەی لەوێن، وا دیـارە ئەو هێـزە کەمـەو بەش ناکات. ـدـیـشتـوانی ئەو ناوچـانـە لە هاتنی هێـزەکـانی رووسیـا بۆ ـئـزربایجانی ئێران نارازین و داوا دەکەن تورکیا هێزەکانی خۆی ـبـحـیـزتـر بکـات. لەبـەر ئەمە حکـوومەتی ئەڵەمانیا ئامۆژگاریی تورکیا دەکات رێو شوێنێکی گونجاو بۆ ئەمە بدۆزێتەوە.

باڵیۆزی تورکیا لە بەرلین ئاگادار کرا کە لە فۆن شین بگەیێنێ کە دوو بەتالیۆنی‌تر نێردرا بۆ ورمێ.

پەراوێزەکان:

٩٧ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩٠٨.، باسی. ١١٩٨، لاپەرە. ٢٨٠

٩٨ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەرە. ٤١٣ ـ ٤١٤

٩٩ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩٠٨.، باسی. ٨١، لاپەرە. ٢١

١٠٠ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بـاڵیـۆزخـانـە لە..»، ١٩١٠.، باسی. ١٥٩٩، لاپەرە. ١٠٩

١٠١ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩٠٨.، باسی. ١١٩٨، لاپەرە. ٤٤٧

١٠٢ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١٠.، باسی. ٦٦٦، لاپەرە. ٣٠

١٠٣ ـ هەمـان سەرچـاوە، ١٩٠٩.، باسی. ٦٦١، لاپـەرە. ٤٧٤، باسی. ١١٩٩، لاپەرە. ٦٤

١٠٤ ـ ئاف پ ر، بەشی. «ئەوراقی..»، ١٩٠٩.، باسی. ١٧٧، لاپەرە. ٤٤، ٤٥، ٥٩.

١٠٥ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٠، لاپـەرە. ١٠، «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەرە. ٢١٥

١٠٦ ـ ئاف پ ر، بەشی. «ئەوراقی..»، ١٩٠٩.، باسی. ١٧٧، لاپـەرە. ١٤٥؛ بەشـی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١٠.، باسـی. ٦٠، لاپـەرە. ١٠، بەشـی. «ئـەرشیڤی سیاسی»، ١٩١٠.، ١٠٣٨، لاپەرە. ٧٧

١٠٧ ـ تساگە ڤ ئی ئا، بەشی. ٢٠٠٠، فایلی. ١، باسی. ٦٠، لاپەرە. ٣١٠

١٠٨ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەرە. ٣١٠.، ئاف پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران»، ١٩١١.، باسی. ٦٧٢، لاپەرە. ١٢١. لەگـەڵ ئەوەش دا تورکـەکـان لە ناوچـەکـانی سەر سنـووردا یارمـەتی‌یێکی زۆریـان لە عەبـدول قادرەوە دەست کەوت بەڵام هەرگیز باوەڕیان پێ نەدەکرد. (ئەمەش هەروا لە خۆیەوە نەبوو). تورکـەکـان لەو دەسـەڵاتـەی عەبـدول قادر دەسڵەمینەوە کە هەتا دەهـات پەرەی دەسـەنـد. هەر بۆ نمـوونـە عەبـدول قادر لە ناوچـەکـانـی سەر سنـووردا بنکـەیـێکی نەتـەوەیی کوردی دامەزراندبوو. بۆ سوودی خۆی باجی لە هەموو بنە ـ ماڵەیێك دەسـەنـد. بگـرە هەتـا باڵیـۆزی تورکیـا لە تاران داوای کرد بی‌گەڕێننەوە بۆ ئەستەمبوڵ.

١٠٩ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٦٨، لاپەرە. ٨٦

١١٠ ـ هەمان سەرچاوە، باسی. ٦٦٧، لاپەرە. ٩٠

١١١ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩٠٦ ـ

١٩١٠.، باسی. ١٢٠١، لاپەڕە. ٢٦٩
١١٢ همان سەرچاوە، باسی. ١٢٠١، لاپەڕە. ٢٦٩؛ تساگ ئی ئا، باسی. ٧٩٧، ١٩١٠.، فایلی. ٨٠، باسی. ١٤٠، لاپەڕە. ١٧
١١٣ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ١٠٨، ١١٢؛ تساگ ئی ئا، بەشی. ٧٩٦، ١٩١٠.، فایلی. ١٩١؛ باسی. ٢١٣، لاپەڕە. ٣٠ ـ٣١
١١٤ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێران»، ١٩١٠.، باسی. ٢٠٠٠، لاپەر. ٢٣٣، ٢٣٤
١١٥ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٠، لاپەڕە. ٨٨، ٩٤، ١١١.
١١٦ ـ ئاف پ ر، بەشی. «ئەوراقی...»، ١٩١٠.، باسی. ١٦٩، لاپەڕە. ١٠
١١٧ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ١١٢
١١٨ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩٠٩.، باسی. ٦٦٢، لاپەڕە. ٦١
١١٩ ـ هەمــان سەرچـاوە، ١٩١٠، باسی. ١٢٠٠، لاپـەڕە. ٢٤٤ ـ ٢٤٥
١٢٠ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١١.، باسی. ١٢٠٢، لاپەڕە. ٣٩٨
١٢١ ـ تساگ ڤ ئی ئا، بەشی. ٢٠٠٠، فایلی. ١، باسی. ٣٩٠٨، لاپەڕە. ١٩ ـ ٢٠
١٢٢ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە. ١٩
١٢٣ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێـران»، ١٩١١.، باسی. ١٢٠٣، لاپەڕە. ٢٤١ ـ ٢٤٢
١٢٤ ـ هەمان سەرچاوە.
١٢٥ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١١.، باسی. ١٣٣ لاپەڕە. ١٣٠
١٢٦ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بـاڵیـۆزخـانـە لە..»، ١٩١٢.، باسی. ٧٤٠٠ ئا. لاپەڕە. ٣٤ ـ ٣٥
١٢٧ ـ «کـەرەستـەی لێکـۆڵینـەوەی ڕۆژهـەلات»، بەرگی. ٢، لاپەڕە. ٣٥٥
١٢٨ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە. ١١٩ ـ ١٢١
١٢٩ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٦٨، لاپەڕە. ٤٤
١٣٠ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩٠٦ ـ ١٩١١.، باسی. ١٢٠١، لاپەڕە. ٢٠. بەدرخان یاریدەدەری کۆنسوڵی ئاگادار کرد لەوەی کە ئەگەر بێتو ئەو داخوازییە بێتەدی، ئەوە گەلێك لە خێڵەکانی بەگـزادە خزمـەت گوزاریی رووسیـا دەکـەن» (هەمان سەرچاوە، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ٥٣ ـ ٥٥
١٣١ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ٥٣ ـ ٥٥. قەرەپـەپـاخ خێـڵێـکـی تورکـە. خوورەوشـت و کلتـوورێکی زۆریـان لە کوردەوە وەرگـرتـووە، قەرەپـەپـاخـەکانی سولـدوز لە ڕۆژانی شەڕەکـەی نێـوان رووسیـاو تورکیـا ١٨٧٧ ـ ١٨٧٨، لە موتەسەریفی‌یەتی وانەوە کۆچیان کرد.
١٣٢ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٠، لاپەڕە. ٧٧
١٣٣ ـ هەمــان سەرچــاوە، لاپــەڕە. ١١١ ـ ١١٢؛ بەشـی. «خوانەکەی ئێران»، ١٩١٠.، باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ٥٦
١٣٤ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٠، لاپەڕە. ٨٩؛ باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ٥٦
١٣٥ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێـران»، ١٩١١.، باسی. ٦٧٢، لاپـەڕە. ٥٢، بەشی. «بیعسـەیـەك لە ئێران»، ١٩١١.، باسی. ١٣٣، لاپەڕە. ٤٦
١٣٦ ـ هەمــان سەرچــاوە، بەشی. «بـاڵیـۆزخـانـە لە...»، ١٩١١.، باسی. ١٦٠٢، لاپەڕە. ١٠١، ١٠٢.
١٣٧ ـ ف. مارتـینس، کۆبـوونـەوەی هاوپـەیمـانـەکـان و ڕێك کەوتن، جلدی. ٨، لاپەڕە. ٦٧٣ ـ ٦٧٤
١٣٨ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خــوانــەکـەی ئێـران»، ١٩١٠.، باسی. ٦٦٦، لاپەڕە، ١١١
١٣٩ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١١.، باسی. ٦٧٢، لاپەڕە. ٢٧
١٤٠ ـ هەمان سەرچاوە، باسی. ١٢٠٤، لاپەڕە. ١٩
١٤١ ـ هەمان سەرچاوە، باسی. ٦٧٢، لاپەڕە. ٦٧؛ بەشی. «باڵیۆزخانە لە..»، ١٩١١.، باسی. ١٦٠٢، لاپەڕە. ١٠٢

[illegible]

[illegible] ـ [illegible] پ ر، بەشی. «باڵیۆزخانە..»، ۱۹۱۰، باسی.
[illegible]. لاپەڕە. ٥ ـ ٦.

[illegible] ـ [illegible] پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران»، ۱۹۱۱، [illegible] ۱۲۰۰. لاپەڕە. ۲۰۹؛ ۱۹۱۲، باسی. ۱۲۰۵. [illegible] ۷٦

[illegible] ـ [illegible] ساڵی ۱۹۱۱دا، کاتێك پەلێك لە هێزی قۆزاق بە [illegible]یەتی بێچیرخانۆف لەخویەوە بەرەو ورمێ دەچوو، [illegible] کە سەربازی تورکیان لەگەڵ دابوو، پەلاماریان دا. [illegible] زیانیان لێ کەوت بگرە هەتا بێچیریانۆفیش [illegible] (ئاف پ ر، بەشی. «بالیۆزخانە..»، ۱۹۱۱ ـ [illegible] باسی. ۳٥٥٦، لاپەڕە. ٤٥ ـ ٤۷).

[illegible] ـ [illegible] پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران»، ۱۹۱۲، [illegible] ۱۲۰[illegible]، لاپەڕە. ۷٤

[illegible] ـ م.س. ئیڤانۆف، ئەو کەرەستانە دەخاتە بەردەم کە ئەوە [illegible] موحەمەد عەلی شاو عەبدول حەمیدی دووەم [illegible] کەوتن بۆ لێدانی شۆرشەکەی ئێران. سەیری: (م.س. [illegible]ڤ، شۆرشەکەی ئێران لە ساڵی ۱۹۰٥ ـ ۱۹۱۱دا بکە. [illegible]، ۱۹٥۷، لاپەڕە. ۱۸۹).

[illegible] ـ هەندێك لە پان ئیسلامی یەکان کە لە رووسیاوە جووبوون بۆ کوردستانی ئێران، ئامۆژگاریی وەهاییان وەرگرتبوو. [illegible] (کارابیکۆڤ و کەسانی تر، بەو نیازەی نفوزی رووسیا قایم [illegible] و کوردە شیعی و سونی یەکان ئاشت بکەنەوە، بەم بۆنەیەوە [illegible] ئەوە دەکرا گوایە تورکەکان هەوڵیان دەداو، لەو هەوڵدانەشیان دا زۆر جار مەبەستیان بەدی دەهات، بۆ سوودبینین لەو ناحەزی و پروپاگاندانەی لەناو کوردو ئەرمەنە تاشناقەکان دا دژی رووسیا دەکراو یاری یان بەو هەستی ناحەزی یە دەکرد کە لەناو ئەرمەنە نەتەوە پەرستەکان دا دژی سیاسەتی رووسیای قەیسەری لە قەفقاس دا هەبوو. تاشناقەکان بە هەموو جۆرێك هەوڵیان دەدا دوژمنایەتی نێوان کوردو ئەرمەن خۆش بکەن. زۆریان لە دانیشتووەکان دەکرد بچنە ناو پارتەکەیانەوەو بە پارەو پوول یارمەتی بدەن و ئازاری ئەو ئەرمەن و ئاسووری یانەیان دەدا کە جل و بەرگی کوردی یان لەبەر دەکرد. (سەیری: «کۆکراوەی دەستاوێژی سیاسی دەربارەی رووداوەکانی ئێران لە کۆتایی ساڵی ۱۹۰٦وە هەتا ۳۱ی کانوونی یەکەمی ساڵی ۱۹۱۱»، بەرگی. ٦، س پ ب.، ۱۹۱۳، لاپەڕە. ۸۳).

۱٤۸ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران»، ۱۹۱۱، باسی. ۱۲۰۲، لاپەڕە. ۳۲٥

۱٤۹ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بالیۆزخانە..»، ۱۹۱۱ ـ ۱۹۱۳، باسی. ۳٥٦٦، لاپەڕە. ۲٤ ئاف پ ر، بەشی

۱٥۰ ـ ئاف پ ر، بەشی خوانەکەی ئێران[illegible] ۱۹۱۱، ۱۲۰۲ لاپەڕە ٤٤۰

۱٥۱ ـ ئاف پ ر، بەشی. «ئەوراقی..» ۱۹۱۱ باسی. ۱۷٤، لاپەڕە. ۱٥۱، ۱٥۳، بەشی. خوانەکەی ئێران»، ۱۹۱۱، باسی. ۱۲۰۲، لاپەڕە. ٤۳۷

۱٥۲ ـ ئاف پ ر، بەشی. «بالیۆزخانە..»، ۱۹۱۱ ـ ۱۹۱۳، باسی. ۳٥٦٦، لاپەڕە. ۱۱،٥

۱٥۳ ـ «کەرەستەی لێکۆڵینەوەی..»، بەرگی. ۱، لاپەڕە. ۱۸

۱٥٤ ـ د. بیلیاییف، تێبینی دەربارەی ناوچەکانی باکووری رۆژهەلاتی کوردستان، لاپەڕە. ۱۹ ـ ۲۰

۱٥٥ ـ ئاف پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران»، ۱۹۱۰ ـ ۱۹۱۷، باسی. ٤٤۸۱، لاپەڕە. ۱۹ ـ ۲۰

۱٥٦ ـ تساگ ڤ ئی ئا، بەشی. ۲۰۰۰، فایلی. ۱، باسی.

،٦٠ لاپەڕە. ٧٠، ٧٢ ـ ٧٤

١٥٧ ـ هەر لەم ماوەیەدا لە مەیانی سیاسەت دا باسی ڕاکێشانی هێڵە ئاسنینـەکـەی بەغـدا ـ کەنـداوی عەرەب لە گەڕدا بوو.

بەریتـانیـا هەوڵی دەدا ئەم دەستکـەوتـە لە چنگ ئەڵـەمـانیـا دەربهێنێ، لەمەش دا چاوی لە یارمەتیو پشتگیری دیبلۆماسی ڕووسیاوە بوو.

١٥٨ ـ تساگ ڤ ئی ئا، بەشی. ٢٠٠٠، فایلی. ١، باسی. ٦٠، لاپەڕە. ١٦٢ ـ ١٦٨

١٥٩ تســاگ ڤ ئی ئا، بەشـی. ٢٠٠٠، فایلی. ١، باسی. ٦٠، لاپەڕە. ١٩١ ـ ١٩٢، ١٩٤.

١٦٠ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩١١.، باسی. ٦٧٢، لاپەڕە. ٥٢

١٦١ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩٠٦ ـ ١٩١٠.، باسی. ١٢٠١، لاپەڕە. ١٤١

١٦٢ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١١.، باسی. ١٢٠٢، لاپەڕە. ٩٤

١٦٣ ـ ئاڤ پ ر، بەشی «ئەوراقی»، ١٩١١، باسی ١٢٥ لاپەڕە لاپەڕە ١٤٣

١٦٤ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە. ٤٢٥ ـ ٤٢٦

١٦٥ ـ هەمـــان سەرچـاوە، ١٩٠٩.، باسی. ١٣٠، لاپـەڕە. ٢٤٦ ـ ٢٤٧

١٦٦ ـ تساگ ئی ئا، بەشی. ٧٩٧، ١٩١٠.، فایلی. ٨٠، لاپەڕە. ١ ـ ٣

١٦٧ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێران»، ١٩١٠ ـ ١٩١٢، باسی. ٥٦٠، لاپەڕە. ٩٤

١٦٨ ـ هەمـــان سەرچـــاوە، باســی. ٥٦٠، لاپــەڕە. ٩٥. گالۆبینۆڤ، داوای یارمەت کرد لە یاریدەدەری کونسوڵ لە خوی.

١٦٩ ئاڤ پ ر، بەشی. «خـوانـەکـەی ئێـران»، ١٩١١.، باسی. ١٢٠٤، لاپەڕە. ٢٩٧

١٧٠ ـ هەمان سەرچاوە، ١٩١٢.، باسی. ١٢٠٥، لاپەڕە. ٩٠

١٧١ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «خوانەکەی ئێران ب»، ١٩١٠ ـ ١٩١٢، باسی. ٥٦٠، لاپەڕە. ٩٧

١٧٢ ـ «کـەرەستـەی لێکـۆڵینـەوەی..»، بەرگی. ١، لاپـەڕە. ٣٧، ٥٠

١٧٣ ـ هەمان سەرچاوە، لاپەڕە. ٣٧

١٧٤ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «ئەوراقی..»، ١٩٠٩.، باسی. ٣٨، لاپەڕە. ٤٨١

١٧٥ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «ئـەرشیفی سیـاسی»، ١٩٠٩.، باســی. ١٠٣٦. بروسکــەکـەی چارێکـۆڤ لە ٢٣ ـ ٧ ـ ١٩٠٩دا. چاریکـۆڤ لە هەمـــان کات دا ئاگـادار کردنێکی دەربارەی ئەوە نارد (کە نابێ بیر لەوە بکرێتەوە) سەردار بکرێت بە (ڕەعیەتی) ڕووس.

١٧٦ ـ ئاڤ پ ر، بەشی «خـوانـەکـەی ئێـران ١٩١٠، باسی ٦٣٧ ڕاپۆرتێك لە ٢٢ ـ ٧ ـ ١٩١٠دا

١٧٧ ـ ئاڤ پ ر، بەشی. «ئـەرشیفی سیـاسی»، ١٩١٠.، باسی. ١١٥، لاپەڕە. ١٧

- ئاف پ ر، بەشی. «ئەوراقی..»، ۱۹۱۱.، باسی.
. لاپەڕە. ٥٥٥

- هەمـــان سەرچـــاوە، لاپـــەڕە. ٥٧٦، باســی. ١٤٩،
لاپەڕە. ١٩٧ - ١٩٨، ٢٢١

- ئاف پ ر، بەشی. «خـــوانـــەکـــەی ئێـــران»، ۱۹۰۸.،
باسی ١١٩٨، لاپەڕە. ٢٤٤

- هەمـــان سەرچـــاوە، ۱۹:۹.، باسی. ٦٦٢، لاپـــەڕە،
٥٣، ٥٦

- هەمان سەرچاوە، باسی. ٦٦٣، لاپەڕە. ٤

- هەمان سەرچاوە، ۱۹۰۸ - ۱۹۱۰.، باسی. ۱۲۰۱،
لاپەڕە. ٩١

- هەمان سەرچاوە، ۱۹۱۰.، باسی. ٦٦٧، لاپەڕە.

- هەمـــان سەرچـــاوە، باسی. ۱۲۰۰، لاپـــەڕە. ١٦٨.
ماوەیەک پێش ئەمە ئیزڤۆلسکی بوو بە باڵیۆز لە پاریس و توانی وا
بکات فەرەنسا بکات سەربکەنە سەر ئەستەمبوڵ.
هەمان سەرچاوە، لاپەڕە. ١٣٥).

١٨٦ - تساگ ڤ ئی ئا، بەشی. ۲۰۰۰، فایلی. ۱، باسی.
٣٦٦، لاپەڕە. ١٦٣

١٨٧ - ئاف پ ر، بەشی. «خـــوانـــەکـــەی ئێـــران»، ۱۹۱۰.،
باسی. ١٢٠٠، لاپەڕە. ١٦١

١٨٨ - تســاگ ڤ ئی ئا، بەشــی. ٢٠٠، فایلی. ١، باسی.
٦٠، لاپەڕە. ٧٥ - ٧٦

١٨٩ - ئاف پ ر، بەشی. «بـــاڵـیـــۆزخـــانـــە..»، ۱۹۱۰ -
۱۹۱۱.، باسی. ۷۳۹۹، بەشی. ۱۱۱، لاپەڕە. ٩ - ١٠

١٩٠ - تساگ ڤ ئی ئا، بەشی. ۲۰۰۰، فایلی. ۱، باسی.
٦٠، لاپەڕە. ١٤٧.

لەگـەڵ ئەوەش دا دیبلومـاسی‌یـەتی بەریتانیا بە سەرزاری‌و بە ڕەسمی پشتگیـری ڕووسیـای دەکـرد بۆ سەرکـردنـە سەر تورکیـا (دەربـارەی ئەو ڕووداوانـەی پەیـوەندی‌یان بە کوردستانی ئێرانەوە هەبوو)، بەڵام جاسووسەکانی بەریتانیا بە تایبەتی لە کوردستانی تورکیـادا دژی بەرژەوەنـــدی‌یـــەکـانی ڕووسیـا دەجـووڵانـەوە. ئینگلیـزەکـان و دوای ئەوان فەرەنسی‌یـەکـان چاویـان بە تایبەتی بڕیبووە کوردەکانی دەرسیم. ئۆلڤیریێڤ لەم ڕووەوە دەنووسێت: «ئەوەی بە زۆری بەریتانیای قارس کردووە، ئەوەیە قزڵباشەکان (نیازی لە دانشتوانی دەرسیمە - وەرگێڕ) هەستێکی تایبەتی‌یان بەرامبـــەر ڕووسیـا هەیـە.»، ئەوان دەیـانـەوێ «بـوونی گیـانی‌و مەعنەوی خۆیان لە دەرسیم قایم بکەن». (ئاف پ ر، بەشی. «باڵیۆزخانە..»، ۱۹۱۱.، باسی. ١٦٠٢، لاپەڕە. ٥٣ - ٥٤).

١٩١ ئاف پ ر، بەشی. «خـــوانـــەکـــەی ئێـــران»، ۱۹۱۱.،

الأكراد خلال انبعاث الحركات الثورية في تركيا وايران

ترجمة د. كاوس قفطان

يتكلم المؤلف عن حركة الـردة التي قادهـا محمـد علي شا ودرجـة مساهمـة الأغـاوات الأكراد فيها. يتكلم بعد ذلك عن التغير السياسي الذي حصل على النظام في تركيا، ذلك التغير الذي لم يؤد الى تحول في سياسة تركيا في المناطق الحدودية المتاخمـة لأيـران وأن السلطـة الجـديـدة التي كثيراً ما نددت بسياسة عبد الحميد العدوانية اتخذت في الاخير نفس السياسة بل مارست سياسة اكثر عدوانية، والتي ادت اخيراً الى تعطيل نشاطات اللجنة الدولية التي انيطت بها حل مشكلة الحدود.

وأن انسحاب القوات التركية من بعض المناطق الحدودية كانت شكليـة ولغـرض التأثيـر على شعـور الـرأي العام الأوروبي، أن القوات الكردية هاجمت بعد ذلك تلك المناطق.

مارست تركيـا الفتـاة سيـاسـة جديـدة وهي الأعتمـاد على الأكـراد في التعـرض لأيـران وحثهم على مهـاجمـة المنـاطـق الأيـرانيـة وبـالتـالي تبيض وجـوههم امـام الرأي العام العالمي ووضـع الأكـراد في موضـع المتهم والمعتدي. لاشك ان هذه السيـاسـة ادت الى تعقيـد الـوضـع الدخلي. إن هذه السياسة بدلاً من ان تؤدي الى رفع شعبية تركيا في كردستان ادت الى نتائج عكسية حيث أن عدداً كبيراً من الرؤساء الأكراد اظهروا عدم رضـاهـم تجـاه عدوان تركيـا وكـانـوا يخافون من أن تشتد قبضة تركيا عليهم وناشدوا اكثر من مرة قناصل روسيا في تلك المناطق مـساعدة روسيا لهم.

والسلطـة الأيـرانيـة بدلاً من التقـرب من الأكـراد واستغـلال الوضع كانت بالعكس تطلب منهم السكوت وعدم الأتيان بشئ تؤدي الى اثارة تركيا.

بعـد ذلـك يأتي الى ذكـر بعض الـرؤسـاء الأكراد الذين خدموا تركيـا ويشيـر بشكـل خاص الى الشيـخ عبد القادر الشمديناني ويتكلم بالتفصيل عن حياته ودوره السياسي في المنطقة. وبعد ذلك يتكلم بالتفصيل عن تأريخ المنطقة سواء كانت ايرانية أو تركيـة او كرديـة مشيـراً الى دور الـدول الاجنبيـة خاصـة روسيا وبريطانيا فيها. ويشير بشكل خاص الى دور روسيا وتخوفها من قيام تركيا نتيجة عدوانها على كردستان ايران بعقد اتفاق من وراء ظهـرهـا مع ايـران وعلى هذا الأسـاس بدأت روسيـا باستعمـال سيـاسـة أخـرى اي سيـاسـة الفعل بدلاً عن سياسة الكلام. وبريطانيا التي كانت تساند روسيا رسمياً إلا انها في الواقع لم تساندها فعلاً لخوفها من سيطرة روسيا على المنطقة.

ساعـدت روسيـا وبـريطـانيـا ايـران في القضـاء على الثورة الأيرانية لكن هذه المـساعدة او هذا التضامن الوقتي ادت الى الأحتكاك بينهما وظهور العديد من المشاكل.